

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DOMATES ÜRETİCİLERİNİN SÖZLEŞMELİ TARIMA İLİŞKİN TUTUM
VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ; ŞANLIURFA İLİ SİVEREK
ÖRNEĞİ**

ŞİRİN DİLAN GÜLEL

TARIM EKONOMİSİ

**Şanlıurfa
2026**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DOMATES ÜRETİCİLERİNİN SÖZLEŞMELİ TARIMA İLİŞKİN TUTUM
VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ; ŞANLIURFA İLİ SİVEREK
ÖRNEĞİ**

ŞİRİN DİLAN GÜLEL

**TARIM EKONOMİSİ
Tez Danışmanı: Prof. Dr. TURAN BİNİCİ**

**Şanlıurfa
2026**

TEŐEKKÖR

Bu araştırmanın her aşamasında bilgi ve deneyimleriyle bana rehberlik eden, zamanını ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Turan BİNİCİ'YE ve Hocam Doę.Dr. Mehmet Reřit SEVİNÇ'e sonsuz teőekkÖrlerimi sunarım. LisansÖstÖ eğitim hayatım boyunca bana her tÖrlÖ imkânı sağlayan ve destek olan Harran Öniversitesi Ziraat FakÖltesi ile Tarım Ekonomisi BÖlÖmÖ'nÖn saygıdeğer hocalarına ve fedakâr çalışanlarına da ayrıca teőekkÖr ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Domates Yetiştiriciliği	3
1.2. Domatesin Besin Değeri ve İnsan Sağlığına Etkisi	4
1.3. Dünyada Domates Üretimi	5
1.4. Türkiye'de Domates Üretimi	8
1.5. Sözleşmeli Tarım ve Önemi	11
1.5.1. Sözleşmeli Tarımın Uygulaması ve Türleri	12
1.5.2. Sözleşmeli Tarımın Çiftçiler ve Firmalar İçin Avantajları	13
1.5.3. Sözleşmeli Tarımın Zorlukları ve Sisteme Yönelik Eleştiriler	14
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	15
3. GEREÇ VE YÖNTEM	24
3.1. Araştırmanın Modeli	24
3.2. Evren ve Örneklem	24
3.3. Veri Toplama Aracı	24
3.4. Verilerin Analizi	25
4. BULGULAR	27
4.1. Demografik Bulgular	27
4.2. Üretici ve İşletme Yapılarına İlişkin Bulgular	28
4.3. Sözleşmeli Tarım Sürecine İlişkin Analizler	29
5. TARTIŞMA	34
5.1. Üretici Profili: Güvencesizlik, Örgütsüzlük ve Değişen Eğitim Yapısı	34
5.2. Sözleşmeli Tarıma Yönelik Memnuniyetsizlik: Fiyatlandırma ve Güvensizlik Merkezli Bir Eleştiri	35
5.3. Örgütlenme Dinamikleri: Gençlik ve Eğitim Faktörünün Rolü	36
6. SONUÇLAR	38
7. ÖNERİLER	40
7.1. Fiyatlandırma Reformu	40
7.2. Denetim ve Şeffaflık	40
7.3. Sosyal Güvence Modeli	40
7.4. Örgütsel Kapasite	41
7.5. Bölgesel Entegrasyon ve Eğitim	41
7.6. Araştırmanın Kısıtlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler	41
KAYNAKLAR	43
ÖZGEÇMİŞ	47

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOMATES ÜRETİCİLERİNİN SÖZLEŞMELİ TARIMA İLİŞKİN TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ; ŞANLIURFA İLİ SİVEREK ÖRNEĞİ

ŞİRİN DİLAN GÜLEL

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ

Tez Danışman: Prof. Dr. TURAN BİNİCİ
Yıl: 2026, Sayfa : 46

Bu çalışma, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesindeki domates üreticilerinin sözleşmeli tarıma yönelik tutum ve davranışlarını derinlemesine analiz etmektedir. Araştırmanın temel amacı, üreticilerin sözleşmeli tarım modelini benimseme veya reddetme nedenlerini ortaya koymak ve bu konudaki algılarını, beklentilerini ve karşılaştıkları sorunları tespit etmektir. Tarım sektöründe önemli bir yere sahip olan domates üretiminin, sözleşmeli tarım gibi alternatif modellerle nasıl daha verimli ve sürdürülebilir hale getirilebileceği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda, çalışma bulgularının hem yerel yöneticilere hem de politika yapıcılara önemli veriler sunması hedeflenmektedir. Araştırmanın ana materyalini, Siverek ilçesinde domates üretimi yapan 59 çiftçi ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde, üreticilerin demografik özellikleri, tarımsal faaliyetleri, sözleşmeli tarıma bakış açıları ve bu konudaki memnuniyet düzeylerini ölçmeye yönelik kapsamlı bir soru formu kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde ise betimsel istatistikler, güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha katsayısı, değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için faktör analizi, gruplar arası karşılaştırmalar için T-testi ve ANOVA, değişkenlerin etkisini belirlemek için ise çoklu doğrusal regresyon analizi gibi ileri istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu yöntemler sayesinde, üreticilerin tutumlarını etkileyen temel faktörler ve bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri nicel olarak ortaya konulmuştur. Çalışmanın bulguları, Siverek'teki domates üreticilerinin genel olarak sözleşmeli tarıma karşı mesafeli bir duruş sergilediğini göstermektedir. Üreticilerin büyük bir çoğunluğunun (%96,6) erkek olduğu, yaş ortalamasının 42,73 olduğu ve önemli bir kısmının (%57,6) herhangi bir sosyal güvencesinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, çiftçilerin sadece %37,3'ünün bir çiftçi örgütüne üye olması, örgütsüz ve dağınık bir yapının hâkim olduğunu göstermektedir. Faktör analizi sonuçlarına göre, üreticilerin sözleşmeli tarıma yönelik olumsuz tutumlarının arkasında dört temel sorun yatmaktadır: Finansal ve Maliyet Baskısı, Pazarlama ve Tahsilat Sorunları, Piyasa Yapısı Sorunları ve Fiyat İstikrarsızlığı. Özellikle, üreticilerin en çok şikâyet ettiği konuların başında, sözleşmeli tarım modelinde fiyatların önceden belirlenmesidir. Regresyon analizi ise yaş, eğitim durumu ve çiftçi örgütü üyeliği gibi faktörlerin, üreticilerin sözleşmeli tarıma yönelik tutumlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur. Genç, eğitilmiş ve örgütlü çiftçilerin sözleşmeli tarıma daha olumlu yaklaştığı belirlenmiştir. Üreticiler için en büyük caydırıcı faktör, pazar ve fiyat garantisinin olmamasıdır. Bu doğrultuda, çalışmada sözleşmeli tarımın bölgede yaygınlaştırılması için bir dizi öneri sunulmaktadır. Bu öneriler arasında; adil ve şeffaf bir fiyatlandırma mekanizmasının oluşturulması, sözleşme süreçlerinin devlet tarafından denetlenmesi, üreticilere sosyal güvence sağlanması ve çiftçi örgütlerinin güçlendirilerek pazarlık güçlerinin artırılması gibi adımlar yer almaktadır. Bu politikaların hayata geçirilmesiyle, hem üreticilerin gelirlerinin artırılması hem de bölgedeki tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması hedeflenmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Şanlıurfa, Siverek, Domates, Örtü altı, Sözleşmeli tarım

ABSTRACT

MASTER THESIS

AN ANALYSIS OF TOMATO PRODUCERS' ATTITUDES AND BEHAVIOURS REGARDING CONTRACT FARMING; THE CASE OF ŞANLIURFA PROVINCE, SİVEREK

ŞİRİN DİLAN GÜLEL

**HARRAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
AGRICULTURAL ECONOMICS**

Thesis Supervisor: Prof. Dr. TURAN BİNİCİ

Year: 2026, Page : 46

This study provides an in-depth analysis of the attitudes and behaviours of tomato producers in the Siverek district of Şanlıurfa towards contract farming. The primary objective of the research is to reveal the reasons why producers adopt or reject the contract farming model and to identify their perceptions, expectations, and the problems they encounter in this regard. It seeks to answer the question of how tomato production, which occupies an important place in the agricultural sector, can be made more efficient and sustainable through alternative models such as contract farming. In this context, the study aims to provide important data for both local administrators and policymakers. The main material of the research consists of data obtained from face-to-face surveys conducted with 59 farmers engaged in tomato production in the district of Siverek. During the data collection process, a comprehensive questionnaire was used to measure the demographic characteristics of the producers, their agricultural activities, their perspectives on contract farming, and their level of satisfaction in this regard. In the analysis of the obtained data, advanced statistical methods were utilised, such as descriptive statistics, Cronbach's Alpha coefficient for reliability analysis, factor analysis to examine the relationships between variables, T-test and ANOVA for intergroup comparisons, and multiple linear regression analysis to determine the effect of variables. Thanks to these methods, the fundamental factors influencing producers' attitudes and the relationships between these factors were quantitatively identified. The findings of the study show that tomato producers in Siverek generally maintain a distant stance towards contract farming. It was found that the vast majority of producers (96.6%) were male, the average age was 42.73, and a significant proportion (57.6%) had no social security. Furthermore, only 37.3% of farmers were members of a farmers' organisation, indicating a predominantly unorganised and fragmented structure. According to the results of the factor analysis, there are four fundamental problems behind producers' negative attitudes towards contract farming: Financial and Cost Pressure, Marketing and Collection Problems, Market Structure Problems, and Price Instability. In particular, the main issue that producers complain about most is the predetermination of prices in the contract farming model. Regression analysis revealed that factors such as age, educational status, and membership in farmers' organisations statistically significantly influence producers' attitudes towards contract farming. Young, educated, and organised farmers were found to have a more positive attitude towards contract farming. The biggest deterrent for producers is the lack of market and price guarantees. In this regard, the study presents a series of recommendations for the widespread adoption of contract farming in the region. These recommendations include steps such as establishing a fair and transparent pricing mechanism, state supervision of contract processes, providing social security for producers, and strengthening farmer organisations to increase their bargaining power. The implementation of these policies aims to both increase producers' incomes and ensure the sustainability of agricultural production in the region.

KEYWORDS: Şanlıurfa, Siverek, Tomato, Greenhouse, Contract farming

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Domates meyvesinin besin içeriği (Durmuş vd., 2018)	5
--	---

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1.	Dünyada domates ekim alanı	5
Çizelge 1.2.	Dünyada domates üretim miktarı	6
Çizelge 1.3.	Dünyada domates verimi	6
Çizelge 1.4.	Ekim alanına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)	7
Çizelge 1.5.	Üretim miktarına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)	8
Çizelge 1.6.	Verim miktarına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)	8
Çizelge 1.7.	Türkiye’de sofralık domates üretimi (2018-2024)	9
Çizelge 1.8.	Türkiye’de salçalık domates üretimi (2018-2024)	9
Çizelge 1.9.	Türkiye’de sofralık domates üretimi yapan önemli iller (2024)	10
Çizelge 1.10.	Türkiye’de salçalık domates üretimi yapan önemli iller (2024)	11
Çizelge 4.1.	Üreticilerin sosyo-demografik özellikleri	27
Çizelge 4.2.	Üretici ve işletme yapılarına ilişkin bulgular	28
Çizelge 4.3.	Üreticilerin karşılaştığı sorunların faktör analizi sonuçları	29
Çizelge 4.4.	Üreticilerin sözleşmeli tarım uygulamasına yönelik memnuniyet ve tutum düzeyleri	30
Çizelge 4.5.	Örgütlenme isteğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi (regresyon analizi)	30
Çizelge 4.6.	Eğitim durumuna göre örgütlenme isteğinin karşılaştırılması (ANOVA sonuçları)	31
Çizelge 4.7.	Değişkenler arasındaki ilişkiler (Korelasyon analizi)	31
Çizelge 4.8.	Aile tipine göre sorun algısının karşılaştırılması (T-Testi Sonuçları)	32

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
ANOVA	Analysis of Variance
AOÇ	Atatürk Orman Çitliği
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
KMO	Kaiser-Meyer-Olkin
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
TEPGE	Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
USDA	United States Department of Agriculture

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana beslenme, tüm canlılarda olduğu gibi en temel gereksinimlerin başında gelmektedir. Günümüzde hızla artan kentleşme ve nüfus yoğunluğu, su kaynaklarının ve tarıma elverişli arazilerin azalması, erozyon, gıda israfı ve deniz kirliliği gibi bir dizi faktörle birleşerek, artan nüfusu besleyecek düzeyde tarımsal üretim yapmayı zorlaştırmaktadır (Collins vd., 2022; Ochida vd., 2019). Bu durum, mevcut tarım alanlarında verimliliği artırma ve üstün besin değerine sahip ürünlerin üretimini teşvik etme gerekliliğini doğurmuştur.

Sebze ve meyveler sadece temel besin gereksinimlerini karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda içerdikleri vitaminler, mineraller ve antioksidanlar gibi biyoaktif bileşenler sayesinde insan sağlığı üzerindeki koruyucu ve iyileştirici etkileriyle de giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Frusciante vd., 2007). Bu ürünler arasında domates (*Solanum lycopersicum*), hem taze tüketimi hem de salça, ketçap, sos gibi işlenmiş ürünlerdeki yaygın kullanımıyla öne çıkmaktadır. Domates, özellikle zengin bir likopen, C vitamini, potasyum ve folat kaynağıdır (Collins vd., 2022).

Bilimsel çalışmalar, domates ve domates ürünlerinden zengin bir diyetin, içerdiği antioksidanlar sayesinde çeşitli sağlık faydaları sunduğunu göstermektedir. Bu faydalar arasında kansere karşı koruma, kardiyovasküler ve nörodejeneratif hastalık risklerinin azaltılması, cilt sağlığının korunması ve bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi yer almaktadır. Domatesin besin değeri, endüstriyel işleme süreçlerinden de etkilenebilmektedir. Isıl işlem gibi uygulamalar, özellikle likopen gibi bazı antioksidanların biyolojik yararlarını artırabilmektedir (Borguini ve Torres, 2009; Capanoglu vd., 2010; Collins vd., 2022; Durmuş vd., 2018).

Domates, taze tüketiminin yanı sıra, günümüzde kurutulmuş, su, püre ve doğranmış formlarda da yaygın olarak tüketilmektedir. Hasat sonrası depolama, işleme ve muhafaza yöntemlerindeki gelişmeler, domatesin yıl boyunca sofralarda yer almasını sağlamaktadır (Ochida vd., 2019; Orak vd., 2012). Ancak, üretimden tüketime kadar olan tüm süreçlerde gıda güvenilirliğinin sağlanması, üreticilerin risk algısı ve hijyen uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Bu nedenlerle, domatesin hem tarımsal üretimdeki hem de sağlıklı beslenmedeki stratejik önemi her geçen gün artmaktadır.

Domates (*Solanum lycopersicum*); Dünya’da en çok üretilen, tüketilen ve ticarete mevzu bahis olan tarımsal ürünlerin başında bulunmaktadır (ECDB, 2025;

FAO, 2024). Besin lifi, esansiyel amino asit ve organik asit bakımından zengin bir sebze olan domates, vitamin ve minerallerce de zengin bir kaynaktır. Ayrıca kalori oranı ve yağ oranı düşük olup, kolesterol içermeyen iyi bir besin lifi deposudur (Borguini ve Torres, 2009; Kaya vd., 2018). Pek çok nüfusun beslenme şeklinde önemli bir bileşen olan, çorba, sos, salata, ana yemek malzemesi olması ve ayrıca yöresel yemeklerde yüksek miktarlarda kullanılan domates, gıda sanayindeki kullanım alanlarının varlığı ile de ekonomik değeri güçlü olan tarımsal ürünlerin başında yer almaktadır (Brascesco vd., 2019; Capanoglu vd., 2010).

Son on yılda dünyada domates üretimi ve kültürüne ayrılan alanların artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nın verilerine göre, 2009 yılında 4418058 hektar (ha) alanda domates üretimi yapılırken 2019 yılında ekim alanı %13,86'lık bir artış ile 5030545 ha alana genişlemiştir. Aynı yıl, 155256112 ton olan domates üretimi %16,43'lük bir artış ile 2019 yılında 180766329 ton düzeyine ulaşmıştır. Üretimin ise yarısından fazlasını Çin başta olmak üzere Hindistan ve Türkiye karşılamaktadır (FAO, 2024). Türkiye'de 2009 yılında domates ekim alanı 186946 ha olup, 2019 yılına ise bu değerde %2,92 oranında bir daralma yaşanmıştır. Ekim alanlarındaki daralmaya karşın 2009-2019 yılları arasında Türkiye'nin domates üretim miktarı %19,28 oranında bir artış göstermiştir. Domates üretim miktarı bakımından, 12841990 ton domates üretimi ile ülkeler sıralamasında 3. sırada yer alan Türkiye, dünya domates üretiminin %7,10'unu karşılamaktadır. Aynı dönemde verim değerindeki artış miktarı ise %23,10 oranında olup, bu değer 2019 yılında 70759,60 kg/ha düzeyine ulaşmıştır (FAO, 2024). Üretim ve verimdeki artışların yanı sıra üretim teknolojinde meydana gelen gelişmeler, domatesin farklı kullanım alanlarının mevcudiyeti ve sağlık faydalarına vurgu yapan çalışmaların varlığı sektöre olan ilgiyi giderek artırmaktadır (Brascesco vd., 2019; Durmuş vd., 2018; ECDB, 2025). Bununla birlikte ekolojik ve coğrafi koşullarının uygunluğu Türkiye'nin hemen hemen her ilinde domates üretimini mümkün kılmaktadır (Keskin, 2021).

Yetiştiriciliğini yapan üreticilere önemli bir gelir kaynağı olan domates sektörü, il için stratejik bir önem arz etmektedir. Bu nedenle domates üretimini, sektöre yönelik uygulanan tarım politikalarının incelenmesi, sözleşmeli tarımın önemi, uygulanmasında yaşanan avantajlar, dezavantajlar göz önüne alınarak yapılan bu çalışma önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ana amacı, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde domates üretimi yapan üreticilerimizin sözleşmeli tarıma olan bakış açılarını analiz etme, sözleşmeli tarımı kullanma ya da kullanmama sebeplerini araştırmak, sözleşmeli tarımın kısıtlılığının sebebi ile konuyu değerlendirmektir.

Araştırmanın sonuçları, domates üreticileri ve pazarlayıcıları için olduğu kadar yerel yönetimler ve politika yapıcılar açısından da önemli çıktılar sunacaktır. Bu bulgular, Şanlıurfa ili Siverek ilçesi domates üretiminin ve sözleşmeli tarımın yaygınlaştırılması, bilinçli üretim ve tüketim davranışlarının teşvik edilmesi ve sağlıklı beslenme politikalarının geliştirilmesi ve domates pazarlama ağının hatlarını ortaya koyarak hem üretici hem tüketicinin bilinçlenmesi açısından katkı sağlayacaktır. Ayrıca çalışma, Türkiye’de domates üretimi üzerine yapılan literatüre bölgesel bir katkı sunarak, sonraki araştırmalara da zemin oluşturacaktır.

1.1. Domates Yetiştiriciliği

Anavatani Güney Amerika'nın And Dağları bölgesi olan domatesin (*Solanum lycopersicum*), 16. yüzyılda İspanyollar aracılığıyla Avrupa'ya getirildiği bilinmektedir. Başlangıçta zehirli olabileceği endişesiyle uzun süre süs bitkisi olarak yetiştirilen domates, Avrupa mutfağına yavaş yavaş girmiştir (Van Andel vd., 2022).

Rusya'da domatesin bir tarım ürünü olarak kabul görmesi, 18. yüzyılın önemli agronomistlerinden ve Rus tarım biliminin kurucularından biri olan Andrey Timofeyevich Bolotov'un (1738-1833) çabalarıyla mümkün olmuştur. Bolotov, domatesin bir sebze mahsulü olarak potansiyelini fark etmiş ve yetiştirme teknikleri üzerine yaptığı çalışmalarla Rusya'da tarımsal kimlik kazanmasına öncülük etmiştir (Kozlova vd., 2022).

Domatesin Osmanlı İmparatorluğu'na ve dolayısıyla Türkiye'ye gelişiyile ilgili kesin bir tarih bulunmamakla birlikte, yaygın kanı 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında gerçekleştiği yönündedir (Çatal, 2023).

Domates, 3000’den fazla türü içeren patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından olup, 10000’den fazla çeşidi vardır. *Solanum lycopersicum* ise kültüre alınmış ve en fazla tarımı yapılan türdür (Bai ve Lindhout, 2007; Foolad, 2007)

Domates, ılıman ve sıcak iklim sebzesidir. Sıcaklığın 10⁰C’nin altında ve 35⁰C’nin üzerinde olduğu durumlarda, domatesin vejetatif gelişimi, meyve tutumu ve olgunlaşması olumsuz yönde etkilenmektedir. Domates bitkisinin yaşam aralığı 10⁰ C ile 35⁰ C arasında iken yüksek verim ve sağlıklı büyüme için optimal sıcaklık 20⁰ C ile 30⁰ C arasında olmaktadır. Yetiştirme süresi 90-180 gün arasında değişmekte olup, fide dikiminin hemen ardından can suyu verilmektedir. Sonrasında toprağın nemini korumak, uygulanan gübrelerin toprağa karışımını desteklemek amacıyla çabalama, bitki kök boğazının gevşetilmesi ve doldurulması işlemleri yapılmaktadır.

Çapalama işlemi el veya traktör ekipmanları ile yapılabilir. Domates fidelerinin dikilip toprağa tutunumu gerçekleştikten 10-12 gün sonra 5-10 santimetre (cm) derinliğinde olmak suretiyle ilk çapalama işlemi gerçekleştirilir. İlk çapalama işleminden yaklaşık iki hafta sonra boğaz doldurma işlemi yapılır. Yöreden yöreye değişmekle birlikte ortalama 2-3 kez çapalama işlemi mümkün olup çapa ve ara sürüm işlemleri bitki yeşil aksamının karıkları kapatacak büyüdüğü döneme (yaklaşık 2 ay) kadar yapılabilir. Boğaz doldurma, çapalama ve ara sürüm işlemleri beraberinde dikimden sonra 150 güne değin 10-12 gün aralıklar ile sulamalar devam etmekte olup, sıcaklık artışı, günlerin uzunluğu ve bitki gelişimine bağlı olarak 5-7 aralıklar ile devam etmektedir. Sıcaklık artışlarıyla birlikte sulama aralığı 3 güne kadar da düşebilmektedir (Kal vd., 2018; Karaköy, 2023; Kaya vd., 2018; Patanè ve Cosentino, 2010; Suzan vd., 2021; Tarı ve Sapmaz, 2017).

Domates hasatı, meyvelerin beyaz olum döneminden başlayıp kırmızı olum evresine kadar yapılabilir. Bitki üzerinde olgunlaşan meyvelerin hasadından sonra bitki, yeni sürgünler ve çiçekler meydana getirerek meyve oluşumunu sürdürmektedir. Sofralık çeşitler genellikle elle hasat edilerek hasat en az haftada bir kez yapılmalıdır (Gül vd., 2020; Karaköy, 2023).

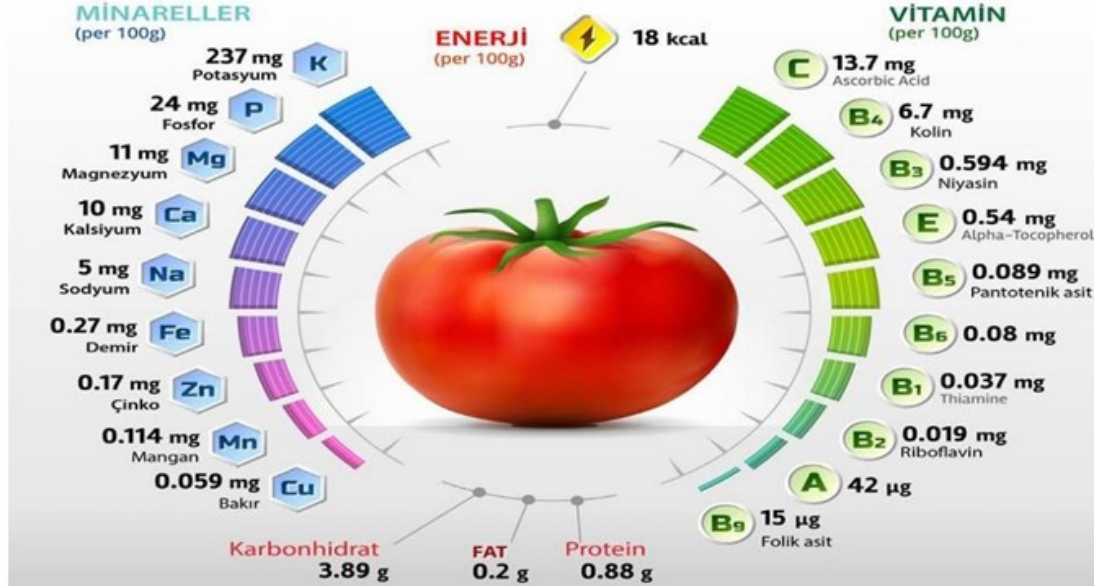
İklim istekleri ve yetiştirilme koşullarının uygunluğu sebebiyle dünyanın hemen her bölgesinde yetiştiriciliği mümkün olan domates insan beslenmesinde vazgeçilmez besin maddesi olup, gıda sanayinde çeşitli kullanım alanlarının varlığı ile dünya nüfusunun önemli bir kısmı için temel gıda maddesi ve gelir kaynağı olmaktadır.

1.2. Domatesin Besin Değeri ve İnsan Sağlığına Etkisi

Domates meyvesi içinde bulunmakta olan besinlerden; karetonoidler, organik asitler (sitrik ve malik asit), lipitler, %93-95 su, alkolde çözünemeyen katı maddeler (polisakkaritler, protein, pektin, selüloz), %5-7 oranında da inorganik bileşiklerden meydana gelmektedir (Minoia vd., 2010; Petro-Turza, 1986). Domates zengin bir mineral, vitamin, organik asit, esansiyel aminoasit ve besin lifi temelinden oluşmaktadır. Bilhassa zengin vitamin A, vitamin C ve potasyum mineral kaynağı olup, demir ve fosfor gibi mineralleri de kapsamaktadır. Domatesin kalori ve yağ oranı düşüktür, kolesterol içermeyen iyi bir besin lif kaynağıdır (Collins vd., 2022, 2022; Durmuş vd., 2018). Bu sebeplerden dolayı üretim ve tüketimi istikrarlı bir şekilde artmaktadır.

Domates meyvesinin kullanıldığı başlıca sağlık bilimleri ise; diyabetik

rahatsızlıklar, çeşitli kardiyovasküler hastalıklar ve kanser türleridir. Bu hastalık türlerinde domatesin pişmiş ve ya çiğ formu diyetle eklenerek hastalıkların daha az etki etmesinde yararlı olmuştur (Durmuş vd., 2018)

Şekil 1.1. Domates meyvesinin besin içeriği (Durmuş vd., 2018)

1.3. Dünyada Domates Üretimi

Çizelge 1.1’de dünyada domates ekim alanı bilgileri verilmiştir. Dünya’da domates ekim alanı 2019 yılında 5 milyon 79 bin ha iken 2020 yılında artarak 6 milyon 200 bin ha olmuştur. 2021 yılında artışa devam ederek 6 milyon 313 bin ha olarak güncellenmiştir. 2022 yılında 6 milyon 386 bin ha olan ekim alanı istikrarlı bir şekilde yükselerek 2023 yılında bir önceki yıla göre %2,9 artarak yaklaşık 6 milyon 572 bin ha ulaşmıştır (FAO, 2024).

Çizelge 1.1. Dünyada domates ekim alanı

Yıllar	Ekim Alanı (ha)
2019	5079077
2020	6200445
2021	6313708
2022	6386882
2023	6572247

Çizelge 1.2’de dünyada domates üretimi bilgileri verilmiştir. Çizelgeye göre 2019 yılında üretim 24,4 milyon ton olarak kayıt altına alınmıştır. 2020 yılında ise üretim 25 milyon ton olmuştur. 2021 yılında domates üretimi istikrarlı bir şekilde artmaya devam ederek 25,6 milyon ton olarak kaydedilmiştir. 2022 yılında 2021

yılına göre küçük bir azalma ile 25,4 milyon ton olarak belirlenmiştir. Son olarak 2023 yılında tekrar artma eğiliminde olan domates üretimi 26,2 milyon ton olarak tekrar kayıt altına alınmıştır. Bu çizelgeye bakarak istikrarlı bir artma eğilimi 2021 yılına kadar devam etmiş fakat 2022 yılında küçük bir düşme yaşansa da 2023 yılında 2022 yılına göre neredeyse %3 artarak 26,2 milyon ton olarak güncellenmiştir (FAO, 2024).

Çizelge 1.2. Dünyada domates üretim miktarı

Yıllar	Üretim (ton)
2019	24484651
2020	25097053
2021	25654546
2022	25470496
2023	26207360

Çizelge 1.3 son beş yıllık dönemde küresel domates üretimindeki verimlilik değişimlerini ortaya koymaktadır. Veriler incelendiğinde, 2019'dan 2022'ye kadar hektar başına düşen verimde istikrarlı bir artış eğilimi gözlemlenmektedir. 2019 yılında 58815,8 kg/ha olan verim, takip eden yıllarda sürekli yükselerek 2022'de 60873,2 kg/ha ile dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak bu pozitif seyrin ardından 2023 yılında bir miktar gerileme yaşanmış ve verim 59832,5 kg/ha olarak kaydedilmiştir. Bu düşüşe rağmen, 2023 yılındaki verim değeri, dönemin başlangıç yılları olan 2019 ve 2020'nin üzerinde kalmayı başarmıştır (FAO, 2024).

Çizelge 1.3. Dünyada domates verimi

Yıllar	Verim (kg/ha)
2019	58815,8
2020	59188,0
2021	60712,2
2022	60873,2
2023	59832,5

Çizelge 1.4'de 2023 yılı itibarıyla küresel domates tarımının coğrafi dağılımı verilmiştir (FAO, 2024). Çizelgeye göre Çin, 1097452 hektarlık bir ekim alanıyla bu alanda açık ara lider konumdadır ve en yakın rakipleriyle arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Çin'i sırasıyla 849000 hektar ile Hindistan ve 843276 hektar ile Nijerya takip etmektedir. Bu üç ülke, domates ekimine ayrılan arazi büyüklüğü bakımından dünyanın zirvesini oluşturmaktadır. Bu sıralamada Türkiye, 166323 hektarlık ekim alanı ile dördüncü sırada önemli bir yer tutmakta ve küresel domates üretimindeki stratejik rolünü ortaya koymaktadır. Türkiye'yi çok yakın bir değerle

Mısır izlerken, listenin devamında ABD, İtalya, Meksika, Rusya ve İran gibi ülkeler daha mütevazı ekim alanlarıyla yer almaktadır. Bu veriler, domates üretiminin küresel ölçekte ne denli yaygın olduğunu, ancak ekim alanı bakımından belirli ülkelerde yoğunlaştığını net bir şekilde göstermektedir.

Çizelge 1.4. Ekim alanına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)

Ülkeler	Ekim Alanı (ha)
Çin	1097452
Hindistan	849000
Nijerya	843276
Türkiye	166323
Mısır	165870
ABD	121326
İtalya	99000
Meksika	89637
Rusya	79153
İran	72634

Çizelge 1.5’de 2023 yılı itibarıyla küresel domates pazarındaki üretim hacimlerini ortaya koyarak lider ülkeleri göstermektedir (FAO, 2024). Çizelgeye göre Çin, yaklaşık 61,5 milyon tonluk üretimiyle bu alanda üstünlüğe sahiptir ve küresel arzın önemli bir bölümünü tek başına karşılamaktadır. Çin’i, 20,4 milyon tonluk üretimiyle Hindistan izlemekte ve bu iki ülke, toplam üretimde dünyanın geri kalanından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Bu sıralamada Türkiye, 13,3 milyon tonluk üretimiyle dünyanın en büyük üçüncü domates üreticisi olarak öne çıkmakta ve küresel pazardaki güçlü konumunu pekiştirmektedir. Türkiye’nin hemen ardından yaklaşık 12,4 milyon ton ile ABD gelmektedir. Önceki verilerle karşılaştırıldığında, ekim alanında üçüncü olan Nijerya’nın üretim miktarında onuncu sıraya gerilemesi, ülkeler arasındaki tarımsal verimlilik farklarını gözler önüne sermektedir. Türkiye’nin ekim alanında dördüncü sırada olmasına rağmen üretimde üçüncülüğe yükselmesi, birim alandan elde edilen verimin yüksekliğinin ve modern tarım tekniklerinin başarısının bir göstergesidir.

Çizelge 1.6’da 2023 yılı itibarıyla domates tarımında hektar başına en yüksek verimi elde eden ülkeleri sıralayarak tarımsal verimliliği ortaya koymaktadır (FAO, 2024). Bu çizelge, önceki çizelgelerde gördüğümüz toplam üretim ve ekim alanı liderlerinden oldukça farklı bir coğrafi dağılım sergilemektedir. Listenin zirvesinde, hektar başına 452656 kg ile Belçika yer almaktadır. Onu çok yakın değerlerle 437000 kg ile İsveç ve 410169 kg ile Hollanda takip etmektedir. Bu ülkelerin tamamının, iklim kontrolü sağlayan modern seracılık ve topraksız tarım gibi ileri teknoloji yöntemlerini yoğun bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Bu durum, daha az

alandan çok daha yüksek miktarda ürün almalarını sağlamaktadır. Listenin devamında Finlandiya, Norveç, İngiltere gibi diğer Kuzey Avrupa ülkelerinin yer alması, bu teknolojilerin soğuk iklim dezavantajını nasıl bir avantaja çevirdiğini ve verimliliği ne denli artırdığını kanıtlamaktadır.

Çizelge 1.5. Üretim miktarına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)

Ülkeler	Üretim (ton)
Çin	61536249
Hindistan	20425000
Türkiye	13300000
ABD	12361824
Mısır	7115604
İtalya	6016050
Meksika	4394807
Brezilya	4166017
İspanya	3968460
Nijerya	3821959

Çizelge 1.6. Verim miktarına göre domates üretiminde lider ülkeler (2023)

Ülkeler	Verim (kg/ha)
Belçika	452656
İsveç	437000
Hollanda	410169
Finlandiya	385625
Norveç	377200
İngiltere	363490
İrlanda	351000
Danimarka	335666
İzlanda	300000
Avusturya	284750

1.4. Türkiye'de Domates Üretimi

Türkiye’de domates üretimi verileri sofralık ve salçalık olmak üzere ayrı ayrı verilmiştir.

Çizelge 1.7 Türkiye'nin 2018-2024 yılları arasındaki sofralık domates üretim dinamiklerini üç temel gösterge üzerinden detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır: ekim alanı, üretim miktarı ve verim (TÜİK, 2024). Çizelgeye göre, bu yedi yıllık dönemde dikkate değer bir dönüşüm yaşanmıştır. 2018-2019 yıllarında yaklaşık 1,2 milyon dekar olan ekim alanı, takip eden yıllarda istikrarlı bir şekilde azalarak 2023'te 958 bin dekara kadar gerilemiştir. Bu daralmaya paralel olarak toplam üretim miktarı da, 2019'daki zirve noktası olan 8,8 milyon tondan 2023'te 7,7 milyon tona düşmüştür. Ancak bu tablodaki en çarpıcı gelişme, dekar başına verimde gözlemlenen sürekli artıştır. 2018'de dekar başına 7,16 ton olan verim, her yıl düzenli

olarak artarak 2023'te 8,09 tona ulaşmıştır. Bu durum, ekim alanları ve toplam üretim azalırken, Türk tarımının birim alandan daha fazla ürün elde etme konusunda ne kadar verimli hale geldiğini, teknoloji ve modern tarım uygulamalarının ne denli başarılı bir şekilde adapte edildiğini göstermektedir. 2024 yılı verileri ise ekim alanında ve üretimde bir önceki yıla göre hafif bir toparlanma yaşandığını, verimliliğin ise ulaşılan yüksek seviyelerde korunduğunu işaret etmektedir.

Çizelge 1.7. Türkiye’de sofralık domates üretimi (2018-2024)

Yıllar	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/dekar)
2018	1175095	8414920	7,16
2019	1191772	8836055	7,41
2020	1116588	8656435	7,75
2021	1070081	8580522	8,02
2022	984391	7954856	8,08
2023	958116	7749152	8,09
2024	1004397	8111400	8,08

Çizelge 1.8 Türkiye'nin 2018-2024 yılları arasındaki salçalık domates üretimindeki eğilimleri; ekim alanı, üretim miktarı ve verim üzerinden gözler önüne sermektedir. Sofralık domates üretiminin aksine, salçalık domates üretiminde bu dönemde belirgin bir büyüme trendi yaşanmıştır. 2018 yılında yaklaşık 520 bin dekar olan ekim alanı, dalgalanmalar gösterse de genel bir artış eğilimiyle 2024 yılında 818 bin dekarın üzerine çıkarak rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Bu genişlemeye paralel olarak, toplam üretim miktarı da 2018'deki 3,7 milyon tondan başlayarak istikrarlı bir şekilde artmış ve 2024'te 6,5 milyon tonu aşmıştır. Verimlilik verilerine bakıldığında, dekar başına verim 2018'de 7,19 ton iken, 2022'de 8,37 ton ile zirve yapmış, takip eden yıllarda ise bu yüksek seviyelere yakın bir seyir izlemiştir. Bu veriler, Türkiye'de sanayiye yönelik domates tarımının hem ekim alanı hem de toplam üretim hacmi olarak güçlü bir büyüme içinde olduğunu ve verimlilikte de önemli kazanımlar elde edildiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çizelge 1.8. Türkiye’de salçalık domates üretimi (2018-2024)

İller	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/da)
Antalya	170404	2624200	15,40
Mersin	59623	718849	12,06
Çanakkale	50372	391817	7,78
Konya	38642	213096	5,51
Muğla	37480	464064	12,38
Şanlıurfa	34220	206304	6,03
Bitlis	33782	219719	6,50
Bursa	29760	187440	6,30
İzmir	29472	186830	6,34
Ankara	28568	131393	4,60

Türkiye'nin hemen hemen tüm illerinde domates üretimi yapılmaktadır. Çizelge 1.9 2024 yılı itibarıyla Türkiye'de sofralık domates üretiminin coğrafi dağılımını ve iller bazındaki verimlilik farklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır (TÜİK, 2024). Çizelge 1.9'da yer alan il sıralamaları sofralık domates ekim alanına göre yapılmıştır. Çizelgeye göre Antalya, hem 170 bin dekarı aşan ekim alanı hem de 2,6 milyon tonu geçen üretim miktarıyla Türkiye'nin sofralık domates üretiminde tartışmasız lideridir. Antalya'yı, hem ekim alanı hem de üretimde Mersin takip etmektedir. Bu iki Akdeniz ilinin başarısındaki en dikkat çekici unsur ise verimlilik oranlarıdır; Antalya dekar başına 15,40 ton, Mersin ise 12,06 ton verim alarak Türkiye ortalamasının (yaklaşık 5,15 ton/da) çok üzerinde bir performans sergilemektedir. Benzer şekilde Muğla da 12,38 ton/dekar gibi yüksek bir verim oranıyla öne çıkmaktadır. Bu yüksek verimlilik, bu illerde modern seracılık ve ileri tarım teknolojilerinin ne kadar yoğun kullanıldığının bir göstergesidir. Listenin devamında yer alan Çanakkale, Konya, Şanlıurfa gibi iller de önemli üretim merkezleri olmakla birlikte, verimlilik oranlarının genellikle daha düşük olması, üretim yöntemlerindeki bölgesel farklılıklara işaret etmektedir.

Çizelge 1.9. Türkiye’de sofralık domates üretimi yapan önemli iller (2024)

İller	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/da)
Antalya	170404	2624200	15,40
Mersin	59623	718849	12,06
Çanakkale	50372	391817	7,78
Konya	38642	213096	5,51
Muğla	37480	464064	12,38
Şanlıurfa	34220	206304	6,03
Bitlis	33782	219719	6,50
Bursa	29760	187440	6,30
İzmir	29472	186830	6,34
Ankara	28568	131393	4,60

Şanlıurfa, 34220 dekarlık ekim alanı ile Türkiye'nin en büyük altıncı sofralık domates üreticisi konumundadır. Bu ekim alanından elde edilen 206304 tonluk üretim miktarı da yine şehri ulusal sıralamada ilk sıralara taşımaktadır. Şanlıurfa'nın dekar başına verimi 6,03 ton olarak tespit edilmiştir (Çizelge 1.9). Bu oran, Türkiye'nin 2024 yılındaki ortalama verimi olan dekara 5,15 tonun biraz üzerindedir.

Çizelge 1.10'da 2024 yılı itibarıyla Türkiye'nin sanayiye yönelik (salçalık) domates üretiminin coğrafi merkezlerini ve bölgesel güç dengelerini detaylı bir şekilde gözler önüne sermektedir (TÜİK, 2024). Çizelge 1.10'da yer alan il sıralamaları salçalık domates ekim alanına göre yapılmıştır. Sofralık domates üretiminin aksine, salçalık domates tarımının büyük ölçüde Marmara ve Ege

Bölgeleri'nde yoğunlaştığı açıkça görülmektedir. Bu durumun temel nedeni, Türkiye'nin önde gelen salça ve konserve fabrikalarının bu bölgelerde kümelenmiş olmasıdır. Sanayi tesislerine olan coğrafi yakınlık, lojistik maliyetleri önemli ölçüde düşürmekte ve çiftçiler için sözleşmeli tarım yoluyla pazar garantisi sunarak bu illeri üretim için oldukça cazip kılmaktadır. Çizelge 1.10'a üretim hacmi açısından bakıldığında, Bursa hem 181 bin dekarı aşan ekim alanı hem de 1,5 milyon tonu geçen üretim miktarıyla Türkiye'nin salçalık domates üretiminde tartışmasız lideri konumundadır. Bursa'yı, yine çok yüksek üretim hacimlerine sahip olan Manisa ve İzmir takip etmektedir. Bu üç il, Türkiye'nin salça sanayisinin hammadde ihtiyacının çok büyük bir bölümünü tek başlarına karşılayarak sektörün bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu illerin ardından gelen Konya ve Balıkesir de önemli üretim merkezleri olarak sıralamada kendilerine yer bulmaktadır.

Çizelge 1.10. Türkiye’de salçalık domates üretimi yapan önemli iller (2024)

İller	Ekim Alanı (Dekar)	Üretim Miktarı (ton)	Verim (ton/da)
Bursa	181331	1537492	8,48
Manisa	130578	1120064	8,58
İzmir	114769	918829	8,01
Konya	102630	735214	7,16
Balıkesir	78726	760229	9,66
Niğde	48990	477090	9,74
Şanlıurfa	32770	188262	5,74
Çanakkale	25965	207691	8,00
Karaman	8935	57315	6,41
Elazığ	7991	40516	5,07

Çizelge 1.10 sadece üretim miktarını değil, aynı zamanda iller arasındaki verimlilik farklarını da çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Toplam üretimde ilk sıralarda olmasalar da, dekar başına verimlilikte Balıkesir (9,66 ton) ve Niğde'nin (9,74 ton) performansı özellikle dikkat çekicidir. Bu iller, birim alandan en yüksek verimi elde ederek tarımsal potansiyellerini ne kadar etkin kullandıklarını kanıtlamaktadır. Buna karşın, Şanlıurfa (5,74 ton) ve Elazığ (5,07 ton) gibi illerin verimlilik oranlarının lider illerin oldukça gerisinde kalması, bölgeler arasındaki teknoloji kullanımı, iklim koşulları, toprak yapısı ve tarımsal bilgi birikimi gibi konulardaki farklılıklara işaret etmektedir. Bu durum, verimliliği düşük olan bölgelerde modern tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması için önemli bir potansiyel olduğunu göstermektedir.

1.5. Sözleşmeli Tarım ve Önemi

Modern tarım, yalnızca bir üretim faaliyeti olmaktan çıkıp, aynı zamanda

karmaşık toplumsal ve ekonomik ilişkilerin şekillendiği bir alan haline gelmiştir. Bu dönüşümün merkezinde yer alan sözleşmeli tarım, tarımsal üretimin organize edilmesinde ve gıda tedarik zincirlerinin yeniden yapılandırılmasında kilit bir rol oynamaktadır. Sözleşmeli tarım, en genel tanımıyla, üreticiler (çiftçiler) ve alıcılar (genellikle işlemciler, ihracatçılar veya perakendeciler) arasında, üretilecek tarımsal ürünün miktar, kalite, fiyat ve teslimat koşulları gibi şartlarını önceden belirleyen bir anlaşmadır (Otsuka vd., 2016; Prowse, 2012). Bu model, tarımsal üretimin doğasında var olan risk ve belirsizlikleri yönetmek, küçük çiftçilerin pazara erişimini kolaylaştırmak ve gıda sanayisinin hammadde ihtiyacını güvence altına almak için önemli bir araç olarak görülmektedir (Duru vd., 2023; Pakdemirli, 2020).

Sözleşmeli tarım, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal kalkınma ve yoksulluğun azaltılması hedefleri doğrultusunda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Model, çiftçilere sadece bir pazar garantisi sunmakla kalmaz, aynı zamanda kredi, teknoloji, kaliteli tohum ve teknik danışmanlık gibi üretim girdilerine erişimlerini de kolaylaştırır (Bellemare ve Novak, 2017; Otsuka vd., 2016). Bu sayede, küçük çiftçilerin verimliliklerini ve gelirlerini artırma potansiyeli taşıyan bu sistem, aynı zamanda gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik gibi küresel hedeflere de hizmet etmektedir (Hoang ve Nguyen, 2023).

1.5.1. Sözleşmeli Tarımın Uygulaması ve Türleri

Sözleşmeli tarım, temel olarak bir dikey entegrasyon biçimi olarak kabul edilir ve spot piyasa ile tam dikey entegrasyon (plantasyon tipi üretim) arasında bir yerde konumlanır (Prowse, 2012). Bu model, alıcı firmaya üretim süreci üzerinde belirli bir kontrol imkânı tanırken, doğrudan arazi mülkiyeti veya işçi istihdamı gibi yükümlülüklerden kaçınma olanağı verir. Literatürde sözleşmeli tarım, genellikle üç ana kategoride incelenir:

Pazarlama Sözleşmeleri: Bu tür sözleşmeler, hasat öncesinde ürünün fiyatı, miktarı ve teslimat koşulları gibi pazar şartlarını belirler. Üretim süreci üzerindeki kontrol büyük ölçüde çiftçiye kalır (Otsuka vd., 2016; Ruml vd., 2022).

Kaynak Sağlayan Sözleşmeler: Alıcı firma, pazarlama garantisine ek olarak, tohum, gübre, kredi veya teknik destek gibi üretim girdilerini de sağlar. Bu model, özellikle sermaye ve girdi erişiminde zorluk yaşayan küçük çiftçiler için kritik öneme sahiptir (Ruml vd., 2022).

Üretim Yönetimi Sözleşmeleri: Alıcı firma, üretim sürecinin tamamını (toprak

hazırlığından hasada kadar) denetler ve yönetir. Bu modelde çiftçinin özerkliği en aza inerken, alıcı firmanın kontrolü en üst düzeye çıkar (Prowse, 2012).

Bu farklı sözleşme türleri, taraflar arasındaki risk ve kontrol paylaşımını farklı şekillerde düzenleyerek, çeşitli tarımsal ürünler ve pazar koşulları için esnek çözümler sunar.

1.5.2. Sözleşmeli Tarımın Çiftçiler ve Firmalar İçin Avantajları

Sözleşmeli tarım modeli, hem üreticiler hem de alıcı firmalar için çift yönlü faydalar sunan bir "kazan-kazan" senaryosu olarak görülmektedir.

Sözleşmeli tarımın çiftçiler açısından avantajları;

Pazar ve Fiyat Garantisi: Modelin en temel avantajı, çiftçiye ürününü satabileceği garantili bir pazar ve genellikle önceden belirlenmiş istikrarlı bir fiyat sunmasıdır. Bu durum, piyasa dalgalanmalarından kaynaklanan gelir belirsizliğini önemli ölçüde azaltır (Adalı, 2022; Bellemare ve Novak, 2017).

Girdi ve Kredi Temini: Özellikle gelişmekte olan ülkelerde küçük çiftçiler için en büyük engellerden biri olan kaliteli tohum, gübre ve finansmana erişim, sözleşmeli tarım sayesinde kolaylaşmaktadır. Firmalar bu girdileri ya doğrudan sağlar ya da kredi erişimini kolaylaştırır (Otsuka vd., 2016; Prowse, 2012).

Teknoloji ve Bilgi Transferi: Alıcı firmalar, genellikle belirli kalite standartlarını yakalamak için çiftçilere teknik destek ve eğitim sunar. Bu durum, çiftçilerin modern tarım tekniklerini öğrenmesini ve verimliliklerini artırmasını sağlar (Adalı, 2022; Hoang ve Nguyen, 2023).

Gıda Güvenliğine Katkı: Sözleşmeli tarımın çiftçi gelirlerini artırması ve istikrara kavuşturması, hane halkının gıda güvensizliğiyle mücadele etmesine yardımcı olmaktadır. Bellemare ve Novak (2017) tarafından Madagaskar'da yapılan bir araştırma, sözleşmeli tarıma katılımın, hanelerin "açlık mevsimi" olarak adlandırılan dönemin süresini ortalama sekiz gün kısalttığını ortaya koymuştur.

Sözleşmeli tarımın firmalar açısından avantajları;

İstikrarlı ve Kaliteli Hammadde Tedariki: Gıda sanayisi ve ihracatçılar için en kritik konulardan biri, istenen miktar ve kalitede hammaddenin düzenli olarak temin edilmesidir. Sözleşmeli tarım, bu tedarik zincirini güvence altına alır (Duru vd.,

2023; Pakdemirli, 2020).

Maliyet ve Risk Azaltma: Firmalar, doğrudan arazi satın almak veya büyük plantasyonlar kurmak yerine çiftçilerle anlaşarak yatırım maliyetlerini ve üretim risklerini dağıtırlar (Otsuka vd., 2016)

İzlenebilirlik ve Standartlara Uyum: Küresel pazarlarda ve modern perakende zincirlerinde giderek daha fazla önem kazanan gıda güvenliği ve kalite standartlarına uyum, sözleşmeli tarım sayesinde daha kolay sağlanır (Prowse, 2012).

1.5.3. Sözleşmeli Tarımın Zorlukları ve Sisteme Yönelik Eleştiriler

Modelin sunduğu potansiyel faydalara rağmen, uygulamada önemli zorluklar ve eleştiriler de mevcuttur. Bu sorunlar, modelin sürdürülebilirliğini ve kapsayıcılığını tehdit edebilmektedir.

Güç Dengesizliği ve Sözleşme Şartları: Genellikle sözleşmeler, daha güçlü konumda olan alıcı firmalar tarafından tek taraflı olarak hazırlanır. Bu durum, fiyatların düşük belirlenmesi, keyfi kalite kesintileri yapılması ve ödemelerde gecikmeler yaşanması gibi sorunlara yol açabilir (Adalı, 2022; Kılıç ve Bor, 2009).

Küçük Çiftçilerin Dışlanması: Yüksek işlem maliyetleri nedeniyle firmalar, genellikle daha büyük ölçekli ve sermaye sahibi çiftçilerle çalışmayı tercih edebilir. Bu durum, en yoksul ve küçük çiftçilerin sistemin dışında kalmasına neden olarak eşitsizlikleri derinleştirebilir (Otsuka vd., 2016; Prowse, 2012).

Bağımlılık ve Özerklik Kaybı: Çiftçiler, tek bir alıcıya ve belirli bir ürüne bağımlı hale gelerek pazarlık güçlerini ve üretim süreçlerindeki özerkliklerini kaybedebilirler. Bu durum, "toprağında ücretli işçi" haline gelme riski olarak tanımlanmaktadır (Kılıç ve Bor, 2009; Vicol vd., 2022).

Sözleşme İhlalleri: Piyasa fiyatlarının sözleşme fiyatının üzerine çıkması durumunda, çiftçilerin ürünlerini daha yüksek fiyattan başka alıcılara satması yaygın bir sorundur. Tersisi durumda ise firmalar, çeşitli gerekçelerle ürünü almaktan kaçınabilmektedir (Otsuka vd., 2016; Ruml vd., 2022) Bu durum, taraflar arasında güvensizliğe yol açarak sistemin çökmesine neden olabilir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Önceki çalışmalar sözleşmeli tarım odaklı ulusal ve uluslararası literatür dikkate alınarak yapılmış ve kronolojik olarak verilmiştir.

Rehber (1998) çalışmasında, sözleşmeli tarımın dikey entegrasyonun bir şekli olarak farklı kavramlarını, uygulamalarını ve gelişim tarihçesini incelemiştir. Araştırma, sözleşmeli tarımın tanımı, sınıflandırılması ve kapsamı üzerine teorik bir inceleme yaparak, sözleşmeli tarımın Batı dünyasında üretim, pazarlama ve dağıtımın karmaşık sisteminde koordinasyon sağladığını, ancak gelişmekte olan ülkelerde hızlı bir endüstriyel baskı şekli haline geldiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın tüketici pazarındaki gelişmeler, üretim teknolojisindeki hızlı değişim ve işletme sanayiindeki yatırım masrafları nedeniyle ortaya çıktığını, riskin azaltılması, maliyetin düşürülmesi, pazarlık gücü kazanılması ve yeni teknolojilerin adaptasyonu gibi önemli avantajlar sağladığını göstermektedir. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarım uygulamalarında tarafların haklarının ve sorumluluklarının açıkça belirlenmesi, fiyat belirleme mekanizmalarının adil olması, devletin düzenleyici rolü ve üreticilerin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Aydın (2007) çalışmasında, sözleşmeli üretim modelinin tarımda uygulanmasının yaratacağı olumsuzlukları ve bu modelin tarımsal üretim üzerindeki etkilerini tartışmaya açmak amacıyla yazılmıştır. Araştırma, tarımsal üretim ve verimliliği etkileyen içsel ve dışsal faktörleri analiz ederek, Türkiye'deki sözleşmeli üretim modelinin yasal dayanağını (1996, 1998, 1999 ve 2000 tarihli tebliğler) incelemektedir. Çalışmanın temel bulguları, geçmişte kamu kesiminin de dahil olduğu sözleşmeli üretim modelinin günümüzde hiçbir yasal dayanağı olmayan tek taraflı sözleşmelerle yapılan bir uygulamaya dönüştüğünü, modelde kamu ayağının tamamen devre dışı kaldığını ve küçük çiftçi ile büyük tarım işletmelerinin taraf olduğu bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Model, küçük çiftçinin mağduriyetine yol açarken, makro çerçevede tarımsal üretim planlamasını olumsuz etkilemektedir. Türkiye'deki temel tarımsal sorunlar (örgütlülük düzeyinin düşüklüğü, girdi kullanımında yetersizlikler, arazi bölünmesi, ürün desenindeki basitlik) ile sözleşmeli üretim modelinin etkileşimi incelenmiştir. Bu doğrultuda, sözleşmeli üretim modelinin yasal dayanağının güçlendirilmesi, üreticilerin haklarının korunması, kamu kesiminin aktif rol alması, üreticilerin örgütlülük düzeyinin artırılması ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması önerilmektedir.

Bijman (2008) çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde sözleşmeli tarımın uygulanmasını kapsamlı olarak incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma, sözleşmeli tarım modellerinin tipolojisi, sözleşme türleri ve spesifikasyonlarının analizi ile sözleşmelerin koordinasyon, motivasyon ve risk paylaşımı işlevlerini incelemektedir. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarım modellerinin farklı ürünler, firma büyüklükleri ve yerel koşullara göre uygunluk gösterdiğini göstermektedir. Sözleşme türleri karar hakkı transferi ve risk paylaşımı açısından farklılık göstermektedir. Resmi sözleşmeler daha kapsamlı koordinasyon ve teşvik mekanizmaları sağlarken gayri resmi sözleşmeler daha düşük işlem maliyetleri sunmaktadır. Sözleşmeli tarımın çiftçiler için avantajları pazar erişimi iyileştirmesi, üretim risklerini azaltması ve krediye erişimi artırması iken dezavantajları firmalar tarafından belirlenen koşullar, fiyat istismarı ve baskısı riski içermektedir. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarım modelinin seçiminin ürün ve yerel koşullara göre yapılması, sözleşmelerde temel ayrıntıların açıkça belirtilmesi, çiftçilerin pazarlık gücünün artırılması ve tarafsız üçüncü tarafların sözleşme tasarımı rol oynaması önerilmektedir.

Kılıç ve Bor (2009) tarafından yapılan çalışma, hukukun sınıfsal çıkarları gerçekleştirme rolünü Türkiye'deki sözleşmeli tarım uygulaması özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 5488 sayılı Tarım Kanunu ve ilgili yönetmelikleri eleştirel bir hukuk perspektifiyle, hukukun biçimselleştirme ve evrenselleştirme işlevini analiz ederek yürütülmüştür. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın çok uluslu şirketlerin hegemonyasını güçlendiren endüstriyel bir tarım modeli olduğu, üreticilere gelir istikrarı gibi avantajlar sunarken küçük ve orta ölçekli çiftçiler için artan yatırım maliyetleri yarattığı, büyük üreticileri kayırdığı ve gıda güvenliğini riske atabildiğidir. Bu doğrultuda, devletin küçük ve orta ölçekli çiftçileri koruyacak politikalar geliştirmesi, gıda güvenliği ile ürün çeşitliliğini sağlaması ve Tarım Bakanlığı'nın yetki ve görevlerinin bu yeni yapıyı yönetecek şekilde yeniden tanımlanması önerilmektedir.

Ulukan (2009) doktora tezinde, Türkiye tarımında yaşanan yapısal dönüşümü sözleşmeli çiftçilik özelinde incelemeyi ve bu modelin tarımsal yapıya etkilerini açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Araştırma, Bursa ili Karacabey Ovası'nda yer alan Sultaniye Köyü'nde sözleşmeli sanayi tipi domates üretimi yapan üreticiler üzerinde nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanan bir alan araştırması yapılmıştır. Çalışmanın temel bulguları, Türkiye tarımsal yapısında küçük ölçekli toprak mülkiyetin yaygın olduğunu (%83'ü 100 dekardan daha az), ancak tarımsal istihdamda önemli azalmalar yaşandığını (son 10 yılda 3 milyonun üzerinde azalma) göstermektedir. Sözleşmeli çiftçilik, firmalar ve üreticiler arasında belli bir ürünün ekimi, dikimi ve

hasadını kapsayan, üreticinin toprak, işgücü ve üretim araçlarını sağladığı, firmanın ise girdi ve teknoloji kontrolü sağladığı bir üretim ve pazarlama şeklidir. Türkiye'de 1926'da şeker pancarı üretimi ile başlayan sözleşmeli çiftçilik, 1960'lardan sonra sebze, meyve ve broiler sektöründe yaygınlaşmıştır. Çalışma, sözleşmeli çiftçiliğin kapitalist ilişkilerin yayılmasını ve üreticilerin artan bir şekilde tarımsal sermayenin denetimi altına girmesini sağlayan bir mekanizma olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, üreticilerin haklarının korunması, sözleşmeli çiftçiliğin yasal dayanağının güçlendirilmesi, tarımsal işgücünün korunması ve küçük ölçekli tarım işletmelerinin desteklenmesi önerilmektedir.

Prowse (2012) çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde sözleşmeli tarımın uygulanmasını kapsamlı olarak incelemiştir. Araştırma, akademik, kurumsal ve teknik literatürün analizi ile 35 "başarılı" ve 9 "başarısız" sözleşmeli tarım girişiminin karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın tarımsal emtia zincirinde dikey entegrasyon biçimi olduğunu, firma üretim süreci, ürünün miktarı, kalitesi ve zamanlaması üzerinde kontrol sahibi olduğunu göstermektedir. Sözleşmeli tarım modelleri (Merkezi, Nucleus-Estate, Tripartite, Informal ve Intermediary) farklı ürünler, firma büyüklükleri ve yerel koşullara göre uygunluk göstermektedir. FAO verilerinden 19 sözleşmenin analizi, firmaların sıklıkla sözleşmelere temel ayrıntıları dahil etmediğini ve çiftçilerin girdikleri anlaşmanın niteliğinden tam olarak haberdar olmadığını göstermektedir. Sözleşmeli tarım girişimlerinin başarısı, üretici örgütlerinin katılımı, arazi mülkiyeti eşitsizliğinin düşüklüğü ve tarafsız üçüncü tarafların (STK'lar, hükümet) katılımına bağlıdır. Bu doğrultuda, sözleşmelerde temel ayrıntıların açıkça belirtilmesi, üretici örgütlerinin güçlendirilmesi, tarafsız üçüncü tarafların sözleşme tasarımı ve uygulanmasında rol oynaması ve çiftçilerin haklarının korunması önerilmektedir.

Otsuka vd. (2016) çalışmalarında, sözleşmeli tarımın tarımsal üretim verimliliğini ve çiftçilerin gelirini nasıl etkilediğini, özellikle küçük ölçekli çiftçilerin katılımını incelemişlerdir. Çalışma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki sözleşmeli tarım uygulamalarının kapsamlı bir derlemesidir. Çalışmanın temel bulguları, gelişmiş ülkelerde (özellikle ABD'de) domuz ve broiler üretiminde sözleşmeli tarımın yaygın olduğunu, üretim verimliliğini %23 oranında artırdığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise temel gıdalar için sözleşmeli tarım uygulamaları sınırlıdır, ancak çay, kauçuk ve palmye yağı gibi geleneksel ticari ürünlerde ve meyve-sebzeler gibi yüksek değerli ürünlerde yaygındır. Sözleşmeli tarımdan gelir artışı %75 ile %100'den fazla arasında değişmektedir, ancak toplam hane geliri üzerindeki etkisi genellikle %60'tan azdır. Çünkü aile işgücü maliyetleri

dikkate alınmamıştır. Firmaların her sözleşmenin sabit maliyeti nedeniyle büyük ölçekli çiftçilerle sözleşme yapması daha ucuz olduğundan, küçük çiftçilerin sözleşmeli tarıma katılımı sınırlıdır. Bu doğrultuda, küçük ölçekli çiftçilerin sözleşmeli tarıma katılımı konusunda politikalar geliştirilmesi, fiyat mağduriyeti ve baskısı sorunlarını çözmek için yasal mekanizmalar oluşturulması ve sözleşmeli tarımın toplam hane geliri üzerindeki net etkisinin incelenmesi önerilmektedir.

Bellemare ve Novak (2017) çalışmalarında, sözleşmeli tarımın katılımcı hanelerin gıda güvenliğine etkisini incelemişlerdir. Araştırma, Madagaskar'ın altı bölgesinden 1200 hane ile yapılan alan araştırmasına dayanmakta, 10'dan fazla sözleşmeli ürünü kapsamaktadır. Çalışmada seçim-gözlemlenebilir tasarım ve saha deneyi yoluyla sözleşmeli tarıma katılmaya isteklilik (WTP) ölçülmüştür. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarım katılımcılarının gelirinin katılmayanlardan yaklaşık %65 daha yüksek olduğunu, daha fazla tarımsal ekipman ve arazi sahibi olduğunu göstermektedir. Sözleşmeli tarıma katılım, açlık mevsiminin süresini ortalama 8 gün (0,28 ay) azaltmakta ve herhangi bir zamanda açlık mevsiminin sona ermesi olasılığını yaklaşık %18 artırmaktadır. Özellikle önemli bulgu, sözleşmeli tarımın faydalı etkilerinin çocuk sayısı ve kız çocuk sayısı arttıkça daha belirgin hale geldiğidir. Bu sonuç kritik öneme sahiptir çünkü çocuklar, özellikle kızlar, gıda güvensizliğinin yükünü taşımaktadırlar. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarımın gıda güvenliğine olumlu etkilerinin yaygınlaştırılması, programların tasarımında hane halkı içi gıda dağılımının dikkate alınması ve küçük çiftçilerin sözleşmeli tarıma katılımının teşvik edilmesi önerilmektedir.

Taşdoğan (2019) çalışmasında, sermayenin uluslararası nitelik kazanmasının tarım ve gıda sektöründe nasıl gerçekleştiğini ve gıda rejimlerinin oluşum sürecini incelemiştir. Araştırma, Düzenleme Teorisi ve Dünya Sistemleri yaklaşımlarından yararlanarak gıda rejimi kavramını analiz etmiştir. Çalışmanın temel bulguları, I. Gıda Rejimi'nin (1870-1914/1930) kolonyal-diyasporik yapıda, II. Gıda Rejimi'nin (1945-1970) ticari-endüstriyel yapıda ve III. Gıda Rejimi'nin (1980 sonrası) kurumsal-çevresel yapıda olduğunu göstermektedir. II. Gıda Rejimi döneminde ABD'nin 1954 yılında çıkardığı “Tarımsal Ticaret Kalkınma ve Destekleme Kanunu” ile gıda yardımlarının payı 1948-1952'de %29 iken 1977'de %70'e çıkmıştır. III. Gıda Rejimi'nde ise ulusal tarım-gıda sermayesinin çözülmesi, gıda sisteminde tarım şirketleri ve finansallaşmanın artan gücü, taze gıda komplekslerinde esnek seri üretim ve farklılaştırılmış ürünler ön plana çıkmıştır. Çokuluslu tarım-gıda şirketleri, tarım-gıda arz zincirini yeniden organize ederken, sözleşmeli üreticilik aracılığıyla üreticileri kontrolü altına almaktadırlar. Bu doğrultuda, çokuluslu şirketlerin tarımsal

yapıya etkilerinin kontrol altına alınması, sözleşmeli üreticilik uygulamalarında üreticilerin haklarının korunması, devletin düzenleyici rolünün güçlendirilmesi ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması önerilmektedir.

Pakdemirli (2020) çalışmasında, küçük ölçekli çiftçilerin modern tedarik zincirlerine katılımının kırsal kalkınma ve yoksulluk azaltmada oynadığı önemli rolü vurgulayarak, sözleşmeli tarımın dünyada ve Türkiye'deki gelişimini incelemiştir. Araştırma, sözleşmeli tarımın tanımı, tarihsel gelişimi ve dünyada uygulanması hakkında yapılan önemli çalışmaları derleyerek, sözleşmeli tarımın üretim riskini azalttığını, pazarlara erişimi sağladığını, teknoloji transferi yaptığını ve kalite kontrolünü iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel bulguları, Türkiye'de 1965 yılından itibaren sözleşmeli tarım uygulamalarının başladığını, özellikle şeker pancarında yaygın olduğunu ve 2020 Mayıs'ında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından kurulan Dijital Tarım Pazarı (DİTAP) platformunun sözleşmeli üretim modelinin dijitalleştirilmiş bir hali olduğunu göstermektedir. DİTAP platformu, çiftçi, tüketici, sanayici ve diğer tarımsal aktörleri bir araya getirerek, üretim planlaması, pazarlama, finansman, kalite kontrol ve lojistik hizmetleri sağlamaktadır. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması, DİTAP gibi dijital araçların geliştirilmesi, tarafların haklarının açıkça belirlenmesi, devletin düzenleyici rolü ve uluslararası pazarlarla entegrasyonun sağlanması önerilmektedir.

Adalı (2022) yüksek lisans tezinde, sözleşmeli tarımın uygulanmasında karşılaşılan sorunları ve üreticilerin sözleşmeli tarımı tercih edip etmeme kararında etkili olan faktörleri incelemiştir. Araştırma, Bursa ili Yenişehir ilçesinde sözleşmeli tarım yapan üreticiler ile yüz yüze anket çalışması yapılarak, basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmış ve veriler IBM SPSS programı ile analiz edilerek istatistiksel sonuçlar ortaya konmuştur. Çalışmanın temel bulguları, katılımcıların %93,6'sının hasat mekanizasyonu ve taşıma kolaylığını, %90,4'ünün girdi temininde kolaylığı ve %86,1'inin ürünün alım garantisini avantaj olarak gördüğünü, ancak %96,8'inin sözleşme maddelerinin firma tarafından belirlenmesini, yasal işlemlerin uzun sürmesini ve fire kesilmesini dezavantaj olarak gördüğünü göstermektedir. Türkiye'de sözleşmeli tarımın 1926'da şeker pancarı üretimi ile başladığını, günümüzde sanayi domatesi, etlik piliç ve çiğ süt üretiminde yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, çiftçilerin örgütlenmesi, yasal mevzuatın iyileştirilmesi, sözleşmelerin denetlenmesi, üretici birlikleri kurulması, çiftçi eğitimlerinin artırılması ve riskin adil şekilde dağıtılması önerilmektedir.

Ruml vd. (2022) çalışmalarında, sözleşmeli tarımın küçük çiftçilerin yaşam koşullarına etkisini incelemişlerdir. Araştırma, Gana'nın güney bölgelerinde palmiye yağı üreticileri ile yapılan alan araştırmasına dayanmakta, pazarlama sözleşmeleri ve kaynak sağlayan sözleşmeler altında çiftçileri sözleşmesiz çiftçilerle karşılaştırmaktadır. Çalışmanın temel bulguları, Gana'da palmiye yağı üreticilerinin pazar riski, işgücü yoğunluğu ve sermaye kısıtlamalarıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Pazarlama sözleşmesi altında çiftçiler palmiye yağı gelirinde anlamlı bir fark göstermez ancak tarım dışı gelir artışı sağlarken, kaynak sağlayan sözleşme altında çiftçiler önemli ölçüde daha yüksek palmiye yağı geliri elde ederler. Kaynak sağlayan sözleşme altında çiftçiler yıllık sabit fiyat, düzenli alım garantisi ve tesis kurulumu için aynı krediler alırken, pazarlama sözleşmesi sadece ürün koşullarını belirtir. Gelir analizi sonuçları, pazarlama sözleşmesinin toplam hane gelirini 0,71 artırdığını, kaynak sağlayan sözleşmenin ise 3,09 artırdığını göstermektedir. Bu doğrultuda, sözleşme tasarımının politika hedeflerine göre seçilmesi, kredi ve teknoloji erişimini iyileştirmek için kaynak sağlayan sözleşmelerin tercih edilmesi ve sözleşmeli tarımın farklı ürünler ve bağlamlar arasında etkileri incelemek için daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

Tuyen vd. (2022) çalışmalarında, Vietnam'da pirinç üretiminde sözleşmeli tarımın avantajları, dezavantajları ve beklentilerini incelemişlerdir. Araştırma, Mekong Deltası'nda yer alan An Giang, Can Tho ve Kien Giang eyaletlerinde çiftçiler, firmalar ve hükümet yetkilileri olmak üzere üç paydaşın algılarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın 12 önemli avantajı (krediye erişim, teknik yardım, girdi erişimi, pazar erişimi, teknoloji erişimi, güvence pazarları, adil fiyat, kalite iyileştirmesi, gelir istikrarı vb.) ve 9 dezavantajı (kalite manipülasyonu, borçlanma riski, yüksek girdi fiyatları, ödeme gecikmesi, düşük fiyatlar, tekel sömürüsü, karar alma özerkliğinin kaybı vb.) olduğunu göstermektedir. Mekong Deltası, Vietnam'ın en büyük ve en stratejik pirinç üretim ve ihracat bölgesidir ve sözleşmeli tarım uygulamalarında lider konumdadır. An Giang eyaleti sözleşmeli pirinç tarımını ilk uygulayan eyalet olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarımda çiftçilerin haklarının korunması, sözleşme koşullarında adillik sağlanması, çiftçi örgütlenmesinin desteklenmesi ve tarafsız üçüncü tarafların sözleşme tasarımında rol oynaması önerilmektedir.

Vicol vd. (2022) çalışmalarında, "Living Under Contract" adlı kitabın 25 yıl sonra yayınlanan özel sayısını sunmaktadır. Araştırma, sözleşmeli tarımın gelişmekte olan dünyada agrarian değişime nasıl katkı yaptığını ve son 25 yılda bu alandaki

araştırmaların nasıl geliştiğini incelemektedir. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın çiftçilerin "gizli proletarianizasyonu" anlamına geldiğini, çiftçilerin "özerklik illüzyonu" ile hareket ettiğini ve sözleşmelerin sosyal ilişkiler, kültür ve gelenek tarafından etkilendiğini göstermektedir. Devlet sözleşmeli tarımda sadece "özel" sektörden uzak değildir; devlet önemli üretken varlıkların sahibi olarak ve firmalara "uygun ortamlar" sağlayıcı olarak aktif rol oynamaktadır. Sözleşmeli tarımın yedi temel konusu vardır: küresel değer zinciri organizasyonu, devletin değişen rolü, yeni aktörler, çiftçi direnci, arazi sorunları, işgücü sorunları ve sözleşmeli tarım şemalarının iç dinamikleri. Çiftçiler sözleşmeli tarıma karşı direniş göstermekte ve harici satış gibi stratejiler kullanmaktadırlar. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarımda kritik siyasal ekonomi yaklaşımı kullanılması, çiftçilerin haklarının korunması, arazi ve işgücü sorularının merkeze alınması ve cinsiyet ilişkileri ile hane halkı içi çatışmaların incelenmesi önerilmektedir.

Duru vd. (2023), derleme çalışmalarında, Türkiye'nin tarımsal potansiyeline rağmen gıda sanayinde kaliteli hammadde teminindeki sorunları ve bu sorunların çözümünde sözleşmeli tarımın rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, dünyada ve Türkiye'de sözleşmeli tarım uygulamalarını derleme yöntemiyle inceleyerek gıda ve içecek sanayinde bu modelin ihracatta uygulanabilirliğini değerlendirmiştir. Çalışmanın temel bulguları, sözleşmeli tarımın meyve-sebze, tütün, kahve gibi ürünlerde yaygın olduğu, geleneksel tarımdan yüksek katma değerli ürünlerin üretildiği ticari tarıma geçişi sağladığı, tarımsal değer zincirini güçlendirdiği, verimliliği artırarak maliyetleri düşürdüğü ve gıda güvenliği kontrol mekanizmalarını iyileştirdiğidir. Ancak ülkeler arasında uygulamadaki farklılıklar ve mevzuatsal boşluklar yaygınlaşmayı engellese de, Türkiye'de özellikle gıda imalat sanayinde sözleşmeli tarım uygulamalarının zaman içinde arttığı gözlenmiştir. Bu doğrultuda, mevzuatsal düzenlemelerin iyileştirilmesi, uluslararası standartların uygulanması, üreticilere bilgi sağlanması ve Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi önerilmektedir.

Hoang ve Nguyen (2023) çalışmalarında, Vietnam'da küçük çiftçilerin sözleşmeli tarıma katılımını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma, nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanarak 460 çiftçi (pirinç, palm, hindistan cevizi ve sebze) ile yapılan alan araştırmasına dayanmaktadır. Çalışmanın temel bulguları, kooperatif üyeliği, kalite sertifikaları ve satış tercihlerinin çiftçilerin sözleşmeli tarıma katılımında en önemli faktörler olduğunu göstermektedir. Nicel analiz sonuçları, kooperatif üyeliği ve kalite sertifikalarının en güçlü pozitif etkiye sahip olduğunu, iyi lojistik konumu, firma danışmanlık faaliyetleri ve firma ölçeğinin

de pozitif etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Kadın hane başı olmanın sözleşmeli tarım katılımını artırdığı, ancak hane başının daha yüksek eğitim düzeyinin ve iyi toprak kalitesinin katılımı azalttığı bulunmuştur. Pirinç çiftçileri diğer ürün çiftçilerine kıyasla daha fazla sözleşmeli tarıma katılmaktadır. Nitel analiz, teknoloji, destekleyici politika ve program, pazar bilgisi akışı gibi faktörlerin istatistiksel olarak anlamlı etkisi olmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda, kooperatif üyeliğinin teşvik edilmesi, kalite sertifikasyonu programlarının desteklenmesi, firma danışmanlık faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve lojistik altyapısının geliştirilmesi önerilmektedir.

Zhang vd. (2023) çalışmalarında, sözleşmeli tarımda dinamik teşviklerin rolünü incelemişlerdir. Araştırma, dinamik oyun teorisi, ters seçim ve ahlaki tehlike problemlerini ele alan teorik bir model geliştirmektedir. Çalışmanın temel bulguları, çiftçilerin yeteneğinin zaman içinde öğrenme-yaparak-öğrenme süreci aracılığıyla geliştiğini ve bu gelişimin modellenebileceğini göstermektedir. Alıcıların uzun vadeli perspektif alması ve çiftçi öğreniminden kazanç elde etmesi, sözleşmeli tarımda karşılıklı kazanç ilişkilerin ortaya çıkmasında kritik öneme sahiptir. Kısa vadeli politikalar teşvik eksikliği ve bilgi eksikliği nedeniyle düşük verimlilik dengesine yol açarken, uzun vadeli politikalar her iki eksikliği de hafifletir ve öğrenme etkisi güçlü olduğunda önemli iyileştirmeler sağlar. Verim-ayarlanmış gelir paylaşımı sözleşmeleri optimal olabilir ve çiftçileri doğru teşvikler altında gerçeği söylemeye ve marjinal maliyeti marjinal faydaya eşitlemeye yönlendirebilir. Bu doğrultuda, sözleşmeli tarımda uzun vadeli perspektif alınması, dinamik teşviklerin sözleşme tasarımı entegre edilmesi, çiftçi öğrenme potansiyelinden yararlanılması ve geleneksel politikaların gözden geçirilmesi önerilmektedir.

Khalili vd. (2024) çalışmalarında, çiftçilerin sözleşmeli tarımı benimseme niyetini etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Araştırma, Teknoloji Kabul Modeli (TAM) temelinde farkındalık, güven, dışsal motivasyon ve sosyal etki gibi ek değişkenler ekleyerek bir model geliştirmektedir. Çalışmanın temel bulguları, katılımcıların ortalama yaşının 50 olduğunu (%95,6 erkek), tarımsal deneyimin ortalama 17 yıl olduğunu ve eğitim düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Sözleşmeli tarım benimseme niyeti oldukça yüksektir (3,83-3,97 arasında ortalamalar). Kullanım kolaylığı (3,84 ortalama), tutum (3,80-3,91 ortalamalar) ve sosyal etki (3,78 ortalama) çiftçilerin sözleşmeli tarımı benimseme niyetini önemli ölçüde etkileyen faktörlerdir. Güven ve farkındalık da kritik rol oynamaktadır. Sözleşmeli tarımın pazar başarısızlıklarını aşması, sosyal refahı artırması, çevre dostu uygulamaları teşvik etmesi ve gelir istikrarı sağlaması çiftçilerin benimseme niyetini artırmaktadır. Bu doğrultuda, çiftçilerin farkındalığının artırılması,

sözleşmeli tarıma yönelik güvenin oluşturulması, olumlu dışsal faktörlerin (krediler, olanaklar) sağlanması ve sözleşmeli tarım hakkında eğitim verilmesi önerilmektedir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Şanlıurfa ili Siverek ilçesindeki domates üreticilerinin sözleşmeli tarım uygulamasına ilişkin memnuniyet düzeylerini, karşılaştıkları sorunları ve örgütlenme isteklerini belirlemeyi amaçlayan betimsel ve ilişkisel tarama (survey) modelinde tasarlanmış nicel bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmada mevcut durumun tespiti ve değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin incelenmesi esas alınmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Şanlıurfa ili Siverek ilçesinde faaliyet gösteren sözleşmeli tarım yapan domates üreticileri oluşturmaktadır. Tarım işletmeleri sayısı Siverek'te faaliyette bulunan ve tek işletme olan domates kurutma fabrikası yetkililerinden alınmıştır. Fabrika yetkililerine göre dönemsel farklılıklar olmakla birlikte ortalama 400 çiftçi ile sözleşme yapıldığı belirtilmiştir.

Araştırmada tam sayım yerine örnekleme yoluna gidilmiştir. Örneklem seçiminde, üreticilere ulaşım kolaylığı ve zaman kısıtlılığı göz önüne alınarak "Kolayda Örneklem Yöntemi" tercih edilmiştir (Baltacı, 2018; Bornstein vd., 2013; Haşiloğlu vd., 2015). Bu kapsamda toplam 59 üreticiye ulaşılmış ve anket uygulanmıştır. Görüşme yapılan üretici sayısı %10 kabul edilebilir hata payına ve %90 güven seviyesine karşılık gelmektedir (Yamane, 2010). Sahada uygulanan anket formu için Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 2025/388 sayılı etik onayı alınmıştır.

Elde edilen veri seti üzerinde yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi sonucu 0,783 olarak bulunmuş ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi ve diğer istatistiksel analizler için yeterli olduğu görülmüştür (Lorcu, 2020; Mert, 2016).

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, literatürden yararlanılarak oluşturulan anket formu kullanılmıştır (Adalı, 2022; Aydın, 2007; Bellemare ve Novak, 2017;

Hoang ve Nguyen, 2023; Pakdemirli, 2020; Zhang vd., 2023). Anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, üreticilerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, aile tipi, sosyal güvence ve örgüt üyeliği gibi sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşmaktadır.

İkinci bölüm, işletme özelliklerini (arazi büyüklüğü, üretim miktarı, çiftçilik deneyimi vb.) içeren sorulardan oluşmaktadır.

Üçüncü bölüm, Üreticilerin sözleşmeli tarımdan memnuniyet düzeylerini, karşılaştıkları sorunları ve örgütlenme isteklerini ölçmeye yönelik 5'li Likert Tipi ölçek maddelerinden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri; "1-Kesinlikle Katılmıyorum" ile "5-Kesinlikle Katılıyorum" arasında derecelendirilmiştir.

Anket formunun güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı ile test edilmiş ve güvenilirlik katsayısı 0,927 olarak bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin "yüksek derecede güvenilir" olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014; Lorcü, 2020; Mert, 2016).

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler veri tabanına aktarılmış ve SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde aşağıdaki istatistiksel testler uygulanmıştır:

Betimsel İstatistikler: Katılımcıların demografik özelliklerini ve ölçek maddelerine verdikleri cevapların dağılımını belirlemek amacıyla Frekans (n), Yüzde (%), Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma değerleri hesaplanmıştır.

Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri: Ölçeğin iç tutarlılığı için Cronbach's Alpha testi; yapı geçerliliği ve sorunların boyutlandırılması için Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır.

Farklılık Testleri: Verilerin normal dağılım gösterdiği varsayımı altında; iki gruplu değişkenlerin (Cinsiyet, Aile Tipi) ortalamalarını karşılaştırmak için Bağımsız Örneklem T-Testi (Independent Samples T-Test), ikiden fazla grubu olan değişkenlerin (Eğitim Durumu, Üyelik Durumu) ortalamalarını karşılaştırmak için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla Post-Hoc testlerinden Tukey testi tercih edilmiştir.

İlişki ve Etki Analizleri: Değişkenler arasındaki (Örn: Yaş ve Örgütlenme İsteği) ilişkinin yönünü ve şiddetini belirlemek için Pearson Korelasyon Analizi; bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini belirlemek için ise Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi (Linear Regression) yapılmıştır.

Tüm istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 59 domates üreticisinin sosyo-demografik özelliklerini gösteren Çizelge 4.1, sektörün mevcut yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Üreticilerin demografik profili incelendiğinde, tarımsal faaliyetin büyük ölçüde erkekler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Katılımcıların %96,6'sını erkekler oluştururken, kadın üreticilerin oranı yalnızca %3,4'te kalmıştır.

Çizelge 4.1. Üreticilerin sosyo-demografik özellikleri

Değişkenler	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	2	3,4
	Erkek	57	96,6
Medeni Durum	Evli	45	76,3
	Bekar	13	22,0
	Belirtilmemiş	1	1,7
Aile Tipi	Çekirdek Aile	42	71,2
	Geniş Aile	15	25,4
	Belirtilmemiş	2	3,4
Eğitim Durumu	Okur Yazar	5	8,5
	İlkokul Mezunu	10	16,9
	Ortaokul Mezunu	15	25,4
	Lise Mezunu	12	20,3
	Üniversite Mezunu	16	27,1
	Belirtilmemiş	1	1,7
Sosyal Güvence	Yok	34	57,6
	Var	21	35,6
	Belirtilmemiş	4	6,8
Çiftçi Örgütü Üyeliği	Yok	37	62,7
	Ziraat Odası	22	37,3
Toplam		59	100,0

Aile yapısı açısından bakıldığında üreticilerin büyük bir çoğunluğunun (%76,3) evli olduğu ve genellikle modern aile yapılarına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların %71,2'si çekirdek aileye sahipken, geniş aile oranı %25,4 olarak belirlenmiştir (Çizelge 4.1).

Üreticilerin eğitim durumu, sektördeki değişen profili gözler önüne seren dikkat çekici bir başka unsurdur. Geleneksel kanının aksine, üreticiler arasında eğitim seviyesinin oldukça çeşitli olduğu ve en büyük grubu %27,1 ile üniversite mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla ortaokul (%25,4) ve lise (%20,3) mezunları izlemektedir (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1, üreticilerin domates üretiminde karşı karşıya oldukları yapısal sorunlara yönelik ipucu vermektedir. En önemli sorunlardan biri sosyal güvence

eksikliğidir. Üreticilerin yarıdan fazlasının (%57,6) herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaması, sektördeki güvencesiz çalışma koşullarına ve ekonomik kırılganlığa işaret etmektedir. Benzer şekilde, çiftçi örgütlerine üyelik oranlarının düşüklüğü de dikkat çekicidir. Katılımcıların %62,7'sinin herhangi bir örgüte üye olmaması, üreticilerin ortak hareket etme ve haklarını savunma konusunda zayıf kaldıklarını göstermektedir.

4.2. Üretici ve İşletme Yapılarına İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan domates üreticilerinin işletme yapıları ve kişisel deneyimlerine ilişkin bilgiler Çizelge 4.2'de verilmiştir. Katılımcıların yaş dağılımı incelendiğinde, üreticilerin 26 ile 67 yaş aralığında yer aldığı ve ortalama yaşın 42,73 olduğu görülmektedir. Bu durum, sektörün dinamizmini koruyan orta yaşlı bir üretici kitlesi tarafından yönlendirildiğini, ancak aynı zamanda genç girişimciler ile tecrübeli çiftçileri de barındırdığını göstermektedir.

Çizelge 4.2. Üretici ve işletme yapılarına ilişkin bulgular

Değişkenler	N	Min	Max	Ortalama	Std. S.
Yaş (Yıl)	59	26	67	42,73	10,03
Çiftçilik Tecrübesi (Yıl)	59	1	45	17,05	10,81
Domates Üretim Arazisi (Dekar)	58	5	200	52,41	34,75

Üreticilerin deneyim süresi, sektördeki bilgi birikiminin önemli bir göstergesidir. Katılımcıların çiftçilik tecrübesi 1 yıldan 45 yıla kadar uzanan geniş bir yelpazede dağılım göstermekte olup, ortalama tecrübe süresi 17,05 yıldır (Çizelge 4.2). Bu ortalama değer, üreticilerin önemli bir bölümünün tarımsal üretim konusunda ciddi bir geçmişe ve pratik bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tecrübe süresindeki geniş aralık, hem nesilden nesile aktarılan geleneksel tarım bilgisinin hem de sektöre yeni katılanların getirdiği yenilikçi yaklaşımların bir arada var olduğu bilgisini vermektedir.

İşletme ölçeği açısından bakıldığında üreticiler arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Domates üretimi yapılan arazi büyüklükleri 5 dekar gibi küçük aile işletmelerinden başlayıp 200 dekarlık daha büyük ticari işletmelere kadar uzanmaktadır. Ortalama arazi büyüklüğünün 52,41 dekar olması ve standart sapma değerinin yüksekliği (34,75), sektörün homojen bir yapıdan uzak olduğunu teyit eder (Çizelge 4.2). Bu çeşitlilik, piyasada hem küçük ölçekli, belki de organik veya yerel pazara yönelik üretim yapan çiftçilerin hem de daha endüstriyel ölçekte faaliyet gösteren büyük işletmelerin bulunduğunu göstermektedir.

4.3. Sözleşmeli Tarım Sürecine İlişkin Analizler

Çizelge 4.3 incelendiğinde, üreticilerin sözleşmeli tarım sürecinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin ölçek maddelerinin yapısal geçerliliğini test etmek ve sorunları boyutlandırmak amacıyla yapılan Faktör Analizi sonuçları görülmektedir.

Analiz öncesinde verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test sonucu 0,783 olarak bulunmuş ve Barlett Küresellik Testi sonucu istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($p < 0,001$). Bu değerler, veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014; Lorcu, 2020; Mert, 2016).

Çizelge 4.3. Üreticilerin karşılaştığı sorunların faktör analizi sonuçları

Faktörler ve Maddeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans (%)
Faktör 1: Finansal ve Maliyet Baskısı		37,45
Üretimde katlandığım maliyetler yüksek	0,855	
Domates üretim destekleri yeterli değildir	0,847	
İhtiyacım olduğunda krediye ulaşamıyorum	0,844	
Faktör 2: Pazarlama ve Tahsilat Sorunları		17,77
Ürünümü pazarlamada sıkıntı yaşıyorum	0,896	
Domates satışı bedelinin tahsilâtında sorun yaşıyorum	0,888	
Faktör 3: Piyasa Yapısı Sorunları		10,96
Domates fiyatı oluşumunda tam rekabet ortamı yok	0,936	
Faktör 4: Fiyat İstikrarsızlığı		10,03
Domates fiyatları istikrarsızdır	0,935	
Toplam Varyans		76,20

Analiz sonucunda, sorunlara ilişkin değişkenlerin toplam varyansın %76,20'sini açıklayan 4 temel boyut altında toplandığı tespit edilmiştir. Varyansın en büyük kısmını (%37,45) açıklayan birinci faktör “Finansal ve Maliyet Baskısı” olarak adlandırılmış olup, maliyetlerin yüksekliği, desteklerin yetersizliği ve krediye erişim sorunlarını kapsamaktadır. İkinci faktör “Pazarlama ve Tahsilat Sorunları” (%17,77), üçüncü faktör “Piyasa Yapısı Sorunları” (%10,96) ve dördüncü faktör “Fiyat İstikrarsızlığı” (%10,03) olarak tanımlanmıştır (Çizelge 4.3). Bu bulgular, üreticilerin en temel sorununun üretim aşamasındaki finansal zorluklar ve maliyet baskısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Üreticilerin sözleşmeli tarıma yönelik genel tutumlarını ve memnuniyet düzeylerini gösteren ifadelere katılım düzeyleri Çizelge 4.4’de verilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; üreticilerin “Sözleşmeli tarım olmasaydı domates ekmezdim” (Ort=2,75) ve “Satış garantisi olduğu için ekmeye devam edeceğim”

(Ort=2,84) ifadelerine katılımları orta düzeyin (3,00) altında kalmıştır (Çizelge 4.4). Bu durum, üreticilerin sisteme yönelik sadakatlerinin ve memnuniyetlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Üreticiler, mevcut sistemi vazgeçilmez bir fırsat olarak değil, daha çok piyasa koşulları nedeniyle mecburen sürdürülen bir yapı olarak algılamaktadır. Buna karşılık, fiyatlandırma politikalarına yönelik şikayetleri ifade eden “Fiyatların önceden belirlenmesi kârı zorlaştırıyor” (Ort=3,75) ve “Uygulanan fiyatlar daha sonra sorun yaratıyor” (Ort=3,71) maddelerinin ortalamaları oldukça yüksektir (Çizelge 4.4). Bu bulgu, üreticilerin özellikle sözleşmeli tarımdaki fiyatlandırma mekanizmasından ciddi düzeyde memnuniyetsizlik duyduğunu, ancak pazar garantisi gibi zorunluluklar nedeniyle üretime devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Çizelge 4.4. Üreticilerin sözleşmeli tarım uygulamasına yönelik memnuniyet ve tutum düzeyleri

Maddeler	N	Ortalama (Mean)	Std. Sapma	Memnuniyet Algısı
Sözleşmeli tarım olmasaydı domates ekmezdim	59	2,75	1,58	Düşük/Kararsız
Satış garantisi olduğu için ekmeğe devam edeceğim	58	2,84	1,60	Düşük/Kararsız
Fiyatların önceden belirlenmesi kârı zorlaştırıyor	59	3,75	1,20	Yüksek (Şikayet)
Uygulanan fiyatlar daha sonra sorun yaratıyor	59	3,71	1,19	Yüksek (Şikayet)

Üreticilerin örgütlenme isteğini etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır (Çizelge 4.5).

Çizelge 4.5. Örgütlenme isteğini etkileyen faktörlerin belirlenmesi (regresyon analizi)

Değişkenler	B	Std. Hata	Beta	t	p (Sig.)
(Sabit)	4,710	0,729		6,461	0,000
Yaş	-0,062	0,013	-0,501	-4,937	0,000
Eğitim Durumu	-0,073	0,031	-0,248	-2,406	0,020
Çiftçi Örgütü Üyeliği	0,957	0,270	0,376	3,538	0,001

Analiz sonucunda kurulan model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup ($F=16,477$; $p<0,001$), bağımsız değişkenler (Yaş, Eğitim Durumu ve Çiftçi Örgütü Üyeliği) üreticilerin örgütlenme isteğindeki değişimin %47,3'ünü açıklamaktadır ($R^2=0,473$). Katsayılar (Coefficients) incelendiğinde; Mevcut Çiftçi Örgütü Üyeliği ($Beta=0,376$; $p=0,001$) ve Eğitim Durumu ($Beta=-0,248$; $p=0,020$) değişkenlerinin örgütlenme isteği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, mevcut bir örgüte üye olan ve eğitim düzeyi yüksek olan üreticilerin örgütlenme isteği daha yüksektir. Diğer yandan Yaş değişkeni ($Beta=-0,501$; $p<0,000$) ile örgütlenme isteği arasında negatif yönlü çok güçlü bir

ilişki tespit edilmiş olup, yaş arttıkça örgütlenme isteğinin azaldığı belirlenmiştir.

Çizelge 4.6’da sunulan bulgulara göre, eğitim grupları arasındaki farklılığın istatistiksel anlamlılığını gösteren F değeri 4,621 olarak hesaplanmıştır. Bu test istatistiğine karşılık gelen anlamlılık (p) değeri ise 0,001’dir. Elde edilen p değeri $p < 0,05$ anlamlılık düzeyi referans alındığında, gruplar arasında gözlemlenen farkların tesadüfi olmadığını ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer bir deyişle, üreticilerin sahip oldukları eğitim seviyesi, onların bir çiftçi örgütüne katılma konusundaki tutum ve isteklerini farklılaştıran önemli bir değişkendir.

Çizelge 4.6. Eğitim durumuna göre örgütlenme isteğinin karşılaştırılması (ANOVA sonuçları)

Gruplar	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p (Sig.)
Gruplar Arası	27,139	5	5,428	4,621	0,001
Grup İçi	62,255	53	1,175		
Toplam	89,394	58			

Araştırma kapsamında incelenen değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen Pearson Korelasyon Analizi, üreticilerin demografik ve işletme yapıları ile örgütsel eğilimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Analiz bulguları, özellikle üretici yaşı, verimlilik ve örgütlenme isteği arasındaki karşılıklı etkileşimlere dair önemli sonuçlar sunmaktadır. Bu bağlamda, değişkenler arasındaki en güçlü ve istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı ($p < 0,01$) ilişkinin, örgütlenme puanı ile yaş arasında olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 4.7).

Çizelge 4.7. Değişkenler arasındaki ilişkiler (Korelasyon analizi)

Değişken	Aile Tipi	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p (Sig.)
Sorun Endeksi	Çekirdek	42	3,71	0,51	-0,351	0,727
	Geniş	15	3,76	0,47		

Analiz sonuçlarına göre, üreticilerin örgütlenme puanı ile yaşları arasında orta kuvvette ve negatif yönlü bir korelasyon ($r = -0,578$; $p < 0,01$) bulunmaktadır. Bu bulgu, üretici yaşı arttıkça örgütsel faaliyetlere katılma eğiliminin azaldığını, tersine, daha genç üreticilerin örgütlenmeye yönelik daha pozitif bir tutum sergilediğini göstermektedir. Benzer şekilde, örgütlenme puanı ile ürün verimi arasında da zayıf, negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ($r = -0,328$; $p < 0,05$)

saptanmıştır. Bu durum, daha yüksek verimlilik ve dolayısıyla kârlılık düzeyine ulaşan üreticilerin mevcut düzen içinde örgütsel bir yapıya daha az ihtiyaç duyduğunu, buna karşın verimlilik sorunları yaşayan üreticilerin kolektif çözümlere daha açık olabileceğini ima etmektedir. Buna karşın, domates üretim arazisinin büyüklüğü ile örgütlenme isteği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r = -0,121$; $p > 0,05$), bu da işletme ölçeğinin tek başına örgütsel eğilimi belirleyen bir faktör olmadığını ortaya koymaktadır (Çizelge 4.7).

Değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkiler incelendiğinde, yaş ile hem domates üretim arazisi ($r = 0,356$; $p < 0,01$) hem de ürün verimi ($r = 0,305$; $p < 0,05$) arasında zayıf, pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Yaş ve tecrübenin artmasıyla birlikte, üreticilerin zaman içinde sermaye birikimi yoluyla arazi varlıklarını artırdığı ve edindikleri deneyimle daha yüksek verimlilik seviyelerine ulaştığı yorumu yapılabilir. Bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mevcut üretim sisteminden daha fazla fayda sağlayan (daha yaşlı, tecrübeli ve verimli) üreticilerin örgütsel yapıları olan ilgisinin azaldığı, sistem içinde dezavantajlı konumda olan (daha genç ve/veya daha az verimli) üreticilerin ise örgütlenmeyi bir gelişim ve destek mekanizması olarak görme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Çizelge 4.7).

Çizelge 4.8, üreticilerin aile tipine (Çekirdek ve Geniş Aile) göre "Sorun Endeksi" ve "Örgütlenme Puanı" ortalamaları arasındaki farkın anlamlılığı Bağımsız Örneklem T-Testi ile incelenmiştir.

Çizelge 4.8. Aile tipine göre sorun algısının karşılaştırılması (T-Testi Sonuçları)

Değişken	Aile Tipi	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p (Sig.)
Sorun Endeksi	Çekirdek	42	3,71	0,51	-0,351	0,727
	Geniş	15	3,76	0,47		

Sorun Endeksi için varyansların homojen olduğu görülmüş (Levene Sig= 0,832>0,05) ve analiz buna göre yorumlanmıştır. Çekirdek aileye sahip üreticilerin sorun algısı ortalaması 3,71 iken, geniş aileye sahip üreticilerin ortalaması 3,76 olarak tespit edilmiştir. İki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t = -0,351$; $p = 0,727 > 0,05$). Bu bulgu, aile tipinin (çekirdek veya geniş olmasının) üreticilerin sorunları hissetme düzeyini değiştirmediğini göstermektedir (Çizelge 4.8).

Örgütlenme Puanı (İstek Düzeyi) için benzer şekilde, varyansların

homojenliği sağlanmış (Levene Sig= 0,672 > 0,05) ve analiz buna göre değerlendirilmiştir. Çekirdek ailelerin örgütlenme isteği ortalaması 2,61 iken, geniş ailelerin ortalaması 2,67 olarak bulunmuştur. İstatistiksel analiz sonucunda gruplar arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($t = -0,159$; $p = 0,874 > 0,05$). Yani aile yapısı, üreticilerin örgütlenme konusundaki isteklerini etkileyen belirleyici bir faktör değildir (Çizelge 4.8).

Bu bulgular, aile yapısının (çekirdek veya geniş olması), üreticilerin sorun algılarını veya örgütlenme isteklerini etkileyen belirleyici bir faktör olmadığını ortaya koymaktadır.

5. TARTIŞMA

Bu araştırmada, Şanlıurfa ili Siverek ilçesindeki domates üreticilerinin sözleşmeli tarım modeline yönelik tutum ve davranışları, bu tutumları şekillendiren sosyo-demografik ve işletme yapıları ile modelin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar nicel bir perspektifle analiz edilmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, "Bulgular" kısmında sunulan istatistiksel veriler, ilgili ulusal ve uluslararası literatür ışığında derinlemesine yorumlanacak, önceki çalışmalarla karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacak ve bulguların teorik ve pratik anlamları üzerine kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır. Tartışma, (1) Siverek'teki domates üreticisinin sosyo-demografik ve yapısal profili, (2) Sözleşmeli tarım modeline yönelik genel memnuniyetsizlik ve altında yatan faktörler, ve (3) Üreticilerin kolektif eylem ve örgütlenme eğilimlerini belirleyen dinamikler olmak üzere üç ana eksen etrafında şekillendirilecektir.

5.1. Üretici Profili: Güvencesizlik, Örgütsüzlük ve Değişen Eğitim Yapısı

Araştırmanın demografik bulguları, Siverek'teki domates üreticilerinin genel bir portresini çizmektedir. Bu portrenin en belirgin özelliklerinden biri, tarımsal faaliyetin ezici bir çoğunlukla erkekler tarafından yürütülmesidir (%96,6). Bu durum, Türkiye'deki tarımsal iş gücü yapısıyla ilgili genel eğilimlerle uyumlu olmakla birlikte, tarımın toplumsal cinsiyet rollerine dayalı yapısını Siverek özelinde de teyit etmektedir. Daha dikkat çekici olan bulgular ise sosyal güvence ve örgütlenme düzeylerindeki yetersizliklerdir. Üreticilerin yarıdan fazlasının (%57,6) herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmaması ve %62,7'sinin bir çiftçi örgütüne üye olmaması, sektördeki yapısal kırılganlığın ve bireyselleşmenin altını çizmektedir. Bu durum, Aydın (2007) ve Kılıç ve Bor (2009) gibi araştırmacıların Türkiye'deki temel tarımsal sorunlar arasında örgütlülük düzeyinin düşüklüğüne yaptıkları vurguyla doğrudan örtüşmektedir. Sosyal güvence eksikliği, üreticileri sadece ekonomik dalgalanmalara karşı savunmasız bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda geleceğe yönelik yatırım yapma ve risk alma kapasitelerini de sınırlamaktadır. Benzer şekilde, örgütsüz yapı, üreticilerin alıcı firmalar karşısındaki pazarlık gücünü zayıflatmakta ve sözleşmeli tarım gibi modellerde karşılaşılan güç dengesizliklerini (Adalı, 2022; Prowse, 2012) daha da derinleştirmektedir.

Üreticilerin eğitim durumu profili, geleneksel çiftçi algısını yıkan ve dikkate değer bir dönüşüme işaret eden bir bulgu sunmaktadır. Katılımcılar arasında en büyük grubu %27,1 ile üniversite mezunlarının oluşturması, bunu ortaokul (%25,4) ve lise (%20,3) mezunlarının takip etmesi, sektörde sadece pratik deneyime dayalı

değil, aynı zamanda teorik ve teknik bilgiye sahip bir üretici kitlesinin de var olduğunu göstermektedir. Bu durum, Hoang ve Nguyen'in (2023) Vietnam'daki çalışmasında belirttiği gibi, modern tarım tekniklerinin ve yeni modellerin benimsenebilmesi için önemli bir potansiyeldir. Ancak, ilerleyen analizlerde görüleceği üzere, yüksek eğitim seviyesinin tek başına sözleşmeli tarıma olumlu bir bakış açısı getirmemesi, modelin kendisinden kaynaklanan yapısal sorunların eğitilmiş üreticiler tarafından daha net bir şekilde algılandığını ve eleştirildiğini düşündürmektedir.

İşletme yapılarına ilişkin bulgular (Çizelge 4.2), sektörün heterojen yapısını ortaya koymaktadır. Ortalama yaşın 42,73 ve ortalama çiftçilik tecrübesinin 17,05 yıl olması, sektörde önemli bir deneyim birikimi olduğunu göstermektedir. Yaş ile arazi büyüklüğü ($r=0,356$) ve ürün verimi ($r=0,305$) arasında bulunan pozitif korelasyonlar, tecrübenin zamanla sermaye birikimi ve verimlilik artışına dönüştüğünü desteklemektedir. Ancak, üretim arazisi büyüklüğünün 5 dekardan 200 dekara kadar uzanması ve standart sapmanın yüksek olması (34,75), Ulukan'ın (2009) belirttiği gibi Türkiye'deki küçük ölçekli toprak mülkiyeti yapısının Siverek'te de geçerli olduğunu, ancak daha büyük ticari işletmelerin de sistemde yer aldığını göstermektedir. Bu heterojen yapı, sözleşmeli tarım modelinin farklı ölçekteki çiftçiler için farklı anlamlar taşıyabileceğini ve "küçük çiftçilerin dışlanması" riskinin (Otsuka vd., 2016) göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

5.2. Sözleşmeli Tarıma Yönelik Memnuniyetsizlik: Fiyatlandırma ve Güvensizlik Merkezli Bir Eleştiri

Araştırmanın önemli bulgularından bir tanesi, Siverek'teki domates üreticilerinin sözleşmeli tarım modeline yönelik genel bir memnuniyetsizlik ve mesafeli bir duruş sergilemesidir. Üreticilerin "Sözleşmeli tarım olmasaydı domates ekmezdim" (Ort=2,75) ve "Satış garantisi olduğu için ekmeye devam edeceğim" (Ort=2,84) gibi ifadelerle verdikleri düşük puanlar, sisteme olan bağlılıklarının zayıf olduğunu ve modeli bir fırsattan ziyade bir "mecburiyet" olarak algıladıklarını göstermektedir. Bu durum, üreticilerin modeli sadece pazar garantisi gibi temel bir avantajı nedeniyle sürdürdüğünü, ancak modelin diğer potansiyel faydalarından (teknoloji transferi, verimlilik artışı vb.) ya yararlanamadıklarını ya da bu faydaların mevcut sorunlar karşısında yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Memnuniyetsizliğin temel nedenleri, faktör analizi (Çizelge 4.3) ile net bir şekilde ortaya konmuştur. Üreticilerin karşılaştığı sorunların dört ana boyutta toplanması (Finansal ve Maliyet Baskısı, Pazarlama ve Tahsilat Sorunları, Piyasa

Yapısı Sorunları ve Fiyat İstikrarsızlığı), sorunun çok boyutlu ve yapısal olduğunu göstermektedir. Özellikle, üreticilerin "Fiyatların önceden belirlenmesi kârı zorlaştırıyor" ($Ort=3,75$) ve "Uygulanan fiyatlar daha sonra sorun yaratıyor" ($Ort=3,71$) maddelerine yüksek katılım göstermeleri, tüm eleştirilerin merkezinde fiyatlandırma mekanizmasının yer aldığını kanıtlamaktadır. Bu bulgu, Adalı'nın (2022) Bursa'daki üreticilerle yaptığı çalışmada, sözleşme maddelerinin firma tarafından tek taraflı belirlenmesinin en büyük dezavantaj olarak görülmesi bulgusuyla birebir örtüşmektedir. Üreticiler, piyasa dalgalanmalarına karşı bir güvence olarak sunulan sabit fiyat mekanizmasının, aslında kendi kâr potansiyellerini sınırlayan ve firma lehine işleyen bir mekanizma olduğunu düşünmektedir. Bu durum, Kılıç ve Bor'un (2009) ve Prowse'un (2012) dikkat çektiği "güç dengesizliği" ve "tek taraflı sözleşme şartları" eleştirilerinin Siverek örneğindeki somut bir yansımasıdır.

Korelasyon analizi, bu memnuniyetsizliği daha da derinleştirmektedir. Ürün verimi ile örgütlenme puanı arasında bulunan zayıf ve negatif ilişki ($r = -0,328$), daha verimli ve kârlı üreticilerin örgütsel yapılara daha az ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Bu, verimli üreticilerin mevcut sistemde bireysel olarak ayakta kalabildiklerini ve sözleşmeli tarımın getirdiği kısıtlamaları (düşük fiyat, özerklik kaybı vb.) daha az tolere ettiklerini düşündürmektedir. Bu bulgu, Vicol vd.'nin (2022) "çiftçi direnci" ve harici satış stratejileri kullanma eğilimiyle ilişkilendirilebilir. Yüksek verime sahip bir üretici, piyasa fiyatları sözleşme fiyatını aştığında, ürününü spot piyasada satma eğiliminde olabilir ve bu durum sözleşmeli tarım modelinin sürdürülebilirliğini tehdit eder. Dolayısıyla, Siverek'teki model, en verimli üreticileri sistemde tutmakta zorlanan, daha çok pazar alternatifi kısıtlı olan üreticilerin "mecburen" katıldığı bir yapı görünümündedir. Bu, Bellemare ve Novak'ın (2017) modelin gelir artırıcı ve gıda güvenliğine katkı sağlayan olumlu etkilerinin Siverek'te tam olarak gerçekleşmediğini, zira modelin adil ve şeffaf bir temele oturmadığını göstermektedir.

5.3. Örgütlenme Dinamikleri: Gençlik ve Eğitim Faktörünün Rolü

Araştırmanın en dikkat çekici ve literatürle en zengin diyalog potansiyeli taşıyan bulguları, üreticilerin örgütlenme isteğini etkileyen faktörlere ilişkindir. Regresyon analizi (Çizelge 4.5), yaş, eğitim durumu ve mevcut örgüt üyeliğinin, örgütlenme isteğini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu üç değişken, örgütlenme isteğindeki değişimin %47,3'ünü açıklamaktadır ki bu, oldukça önemli bir orandır. Değişkenler arasında en güçlü etkiye sahip olan "yaş" ($Beta = -0,501$), örgütlenme isteği ile arasında çok güçlü ve

negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, yaş arttıkça örgütlenme isteği azalmakta, genç üreticiler ise kolektif eyleme daha sıcak bakmaktadır. Bu bulgu, tarım sosyolojisindeki geleneksel kabullere meydan okuyan bir nitelik taşımaktadır. Genellikle tecrübe ve sosyal sermayenin yaşla birlikte arttığı ve yaşlı üreticilerin örgütlenmede öncü olduğu varsayılırken, Siverek örneği tam tersi bir dinamik sergilemektedir. Bu durum, genç üreticilerin, eğitim seviyelerinin de etkisiyle, bireysel çabaların yetersiz kaldığı ve güçlerini birleştirerek pazarlık pozisyonlarını güçlendirebilecekleri konusunda daha bilinçli olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca, genç neslin sosyal medya ve dijital iletişim araçlarını daha etkin kullanarak daha kolay bir araya gelebilme potansiyeli de bu eğilimi destekliyor olabilir. Eğitim durumunun örgütlenme isteği üzerindeki pozitif etkisi (daha yüksek eğitim, daha yüksek örgütlenme isteği), ANOVA sonuçlarıyla (Çizelge 4.6) da teyit edilmiştir. Eğitim seviyeleri arasında örgütlenme isteği açısından anlamlı bir fark bulunması ($p=0,001$), eğitimin bireylerin sorunları analiz etme, kolektif çözümlerin potansiyelini görme ve hak arama bilincini artırdığını göstermektedir. Bu bulgu, Hoang ve Nguyen'in (2023) kooperatif üyeliği ve kalite sertifikasyonu gibi faktörlerin sözleşmeli tarıma katılımı artırdığı yönündeki bulgularıyla dolaylı olarak ilişkilidir; zira eğitilmiş bireyler bu tür yapıların ve standartların önemini daha iyi kavramaktadır. Eğitilmiş ve genç üreticilerin örgütlenmeye daha yatkın olması, bölgedeki çiftçi örgütleri ve tarım politikası yapıcıları için önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu kitle, doğru stratejilerle harekete geçirilebilir ve tarımsal yapının dönüşümünde öncü bir rol oynayabilir.

Mevcut bir örgüte üye olmanın, örgütlenme isteğini pozitif yönde etkilemesi ($\text{Beta} = 0,376$) ise beklenen bir sonuçtur ve örgütlenmenin kendi kendini besleyen bir süreç olduğunu göstermektedir. Bir örgüte üye olan ve kolektif hareket etmenin (kısmi de olsa) faydalarını gören bir üreticinin, bu tür yapıların daha da güçlenmesini istemesi doğaldır. Ancak, genel üyelik oranının düşüklüğü (%37,3) göz önüne alındığında, mevcut örgütlerin (Ziraat Odası gibi) üreticilerin beklentilerini ne ölçüde karşıladığı ve pazarlık gücünü artırmada ne kadar etkin olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

Son olarak, aile tipinin (çekirdek veya geniş) ne sorun algısı ne de örgütlenme isteği üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması (Çizelge 4.8), üreticilerin karşılaştığı sorunların aile yapısının ötesinde, daha evrensel ve yapısal olduğunu göstermektedir. Üretim maliyetleri, pazar sorunları ve fiyat belirsizliği gibi temel ekonomik sorunlar, tüm üreticileri aile yapılarından bağımsız olarak benzer şekilde etkilemektedir.

6. SONUÇLAR

"Domates Üreticilerinin Sözleşmeli Tarıma İlişkin Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi: Şanlıurfa İli Siverek Örneği" başlığı altında yürütülen bu yüksek lisans tezi, Siverek ilçesindeki domates üreticilerinin sözleşmeli tarım modelini benimseme veya reddetme nedenlerini, bu süreçteki algı, beklenti ve sorunlarını nicel analiz yöntemleriyle ortaya koymayı hedeflemiştir. Araştırma, temel hedeflerine ulaşmış ve Siverek'teki domates üreticilerinin modele yönelik tutumlarını şekillendiren temel faktörleri ve bu faktörler arasındaki ilişkileri başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.

Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgular, Siverek'teki domates üreticilerinin genel bir portresini çizmektedir. Bu profile göre üreticiler; ezici bir çoğunlukla erkek (%96,6), ortalama 42,73 yaşında, önemli bir çiftçilik tecrübesine (ortalama 17 yıl) sahip, ancak büyük bir kısmı (%57,6) sosyal güvenceden yoksun ve yine büyük bir çoğunluğu (%62,7) herhangi bir çiftçi örgütüne üye olmayan bireylerden oluşmaktadır. Bu güvencesiz ve örgütsüz yapı, üreticilerin pazarlık gücünü zayıflatan ve onları ekonomik dalgalanmalara karşı savunmasız bırakan en temel yapısal sorunlar olarak öne çıkmıştır.

Çalışmanın ana araştırma sorusuna yanıt olarak, üreticilerin sözleşmeli tarım modeline karşı genel olarak memnuniyetsiz ve mesafeli bir tutum sergilediği net bir şekilde tespit edilmiştir. Üreticiler, modeli bir fırsat ve gelişim aracı olarak görmekten ziyade, pazar garantisi gibi temel bir zorunluluk nedeniyle katlandıkları bir "mecburiyet" olarak algılamaktadır. Bu memnuniyetsizliğin merkezinde ise modelin fiyatlandırma mekanizması yer almaktadır. Fiyatların alıcı firma tarafından tek taraflı ve düşük belirlendiği algısı, üreticiler arasındaki en yaygın ve en kuvvetli şikâyet konusudur. Faktör analizi, bu memnuniyetsizliği; "Finansal ve Maliyet Baskısı", "Pazarlama ve Tahsilat Sorunları", "Piyasa Yapısı Sorunları" ve "Fiyat İstikrarsızlığı" olmak üzere dört temel boyutta somutlaştırmıştır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, üreticilerin kolektif eylem ve örgütlenme eğilimlerini belirleyen faktörlerin ortaya konulmasıdır. Regresyon ve korelasyon analizleri, genç ve eğitim seviyesi daha yüksek olan üreticilerin örgütlenmeye istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yatkın olduğunu göstermiştir. Özellikle yaş ile örgütlenme isteği arasında tespit edilen güçlü negatif korelasyon ($r = -0,578$), genç kuşağın kolektif hareket etmenin önemini daha fazla kavradığını ve bölgedeki tarımsal yapının dönüşümü için bir potansiyel taşıdığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, daha yaşlı, tecrübeli ve verimli üreticilerin örgütsel yapılara daha az ilgi duyması, mevcut sistemden bireysel olarak fayda sağlayanların kolektif

çözümlere ihtiyaç duymadığı şeklinde yorumlanmıştır.

Sonuç olarak bu tez, Şanlıurfa-Siverek özelinde sözleşmeli domates üreticiliğinin, teoride sunulan "kazan-kazan" senaryosundan uzak olduğunu ve pratikte ciddi yapısal sorunlar barındırdığını ortaya koymuştur. Model, üreticiler için bir pazar garantisi sunsa da; adil olmayan fiyatlandırma, güç dengesizliği ve üreticilerin örgütsüz yapısı gibi nedenlerle potansiyelini tam olarak gerçekleştirememektedir. Üreticilerin modele olan bağlılığı zayıftır ve sistem, daha çok pazar alternatifi olmayan üreticilerin katılımıyla sürmektedir. Araştırmanın bulguları, modelin sürdürülebilirliğinin sağlanması için üretici haklarını koruyan, şeffaf mekanizmalar içeren ve özellikle çiftçi örgütlenmesini temel alan yapısal reformlara acil bir şekilde ihtiyaç duyulduğunu net bir biçimde göstermiştir.

7. ÖNERİLER

Tarımsal üretimin stratejik öneminin arttığı günümüzde gıda arz güvenliğinin korunması ve sürdürülebilir üretim modellerinin geliştirilmesi temel bir gerekliliktir. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi, geniş tarım alanları ve uygun ekolojik koşullarıyla bölgesel kalkınma açısından önemli bir potansiyel sunmaktadır. Saha bulguları, üreticilerin ekonomik belirsizlikler, örgütlenme eksikliği ve sosyal güvence yoksunluğu gibi yapısal sorunlarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu bölümde, araştırma verileri ışığında sözleşmeli tarım sisteminin iyileştirilmesine yönelik uygulanabilir öneriler sunulmaktadır.

7.1. Fiyatlandırma Reformu

Fiyat memnuniyetsizliği, üreticiler arasında en güçlü şekilde dile getirilen sorunlardan biridir. Sezon başında belirlenen sabit fiyatların hasat dönemine kadar artan girdi maliyetleri karşısında değer kaybetmesi, üreticinin gelir istikrarını zayıflatmaktadır. Bu nedenle sözleşmelere dinamik maliyet endeksli fiyatlandırma yaklaşımının entegre edilmesi önerilmektedir. Böylece ürün fiyatı, hasat dönemindeki güncel maliyetlere göre güncellenebilir. Ayrıca sözleşme fiyatı ile serbest piyasa fiyatı arasında ciddi fark oluşması durumunda üreticiyi destekleyecek telafi edici mekanizmaların devreye alınması önem taşımaktadır.

Kısa bir örnek olarak, saha görüşmelerinde bir üretici sezon başında belirlenen fiyat nedeniyle umutlu olduğunu, ancak hasat döneminde artan girdi maliyetleri sebebiyle neredeyse kâr edemediğini ifade etmiştir. Bu örnek, sabit fiyat uygulamasının yarattığı riski somut biçimde göstermektedir.

7.2. Denetim ve Şeffaflık

Sözleşmeli tarımda üretici–firma ilişkisini zedeleyen temel unsurlardan biri denetim süreçlerindeki belirsizliktir. Ürün kalitesi, fire oranları ve kantar kayıtlarına dair verilerin tek taraflı olarak firma tarafından belirlenmesi üreticilerde güvensizlik oluşturmaktadır. Bu nedenle ürün analizlerinin bağımsız ve akredite laboratuvarlar tarafından yapılması; kantar kayıtlarının ise dijital olarak izlenebilir bir sistem üzerinden paylaşılması gerekmektedir. Bu uygulamalar bilgi asimetrisini azaltarak taraflar arasında daha güçlü bir güven zemini oluşturacaktır.

7.3. Sosyal Güvence Modeli

Araştırmada üreticilerin önemli bir bölümünün sosyal güvenceye sahip olmadığı görülmüştür. Bu durum yalnızca bireysel bir sorun değil, tarımsal üretimin

sürdürülebilirliği açısından da kritik bir risk faktörüdür. Bu nedenle sözleşmeli tarıma özgü bir sosyal güvence modelinin geliştirilmesi gerekmektedir. ÇKS'ye kayıtlı üreticilerin primlerinin belirli bir oranının kamu tarafından desteklenmesi ve kalan kısmın firma-üretici iş birliğiyle karşılanması, sistemin daha kapsayıcı hâle gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca prim ödemelerinin hasat dönemlerine göre esnetilmesi, üreticinin finansal yükünü hafifletebilir.

Saha görüşmelerinden birinde genç bir üretici, prim ödemeleri hasat zamanına göre planlandığı takdirde tarımdan vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. Bu durum, ödeme esnekliğinin üretim motivasyonu üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

7.4. Örgütsel Kapasite

Üreticilerin örgütlü bir yapıya sahip olmaması, pazarlık gücünü önemli ölçüde azaltmakta ve bireysel sözleşmelerde üreticiyi dezavantajlı konuma taşımaktadır. Bu nedenle kooperatiflerin modern yönetim anlayışıyla yeniden yapılandırılması ve yeni nesil tarımsal örgütlenme modellerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Grup sözleşmeleri gibi kolektif pazarlık araçlarının yasal çerçeveye kavuşturulması, hem üreticilerin haklarını güçlendirecek hem de firmanın tedarik güvencesini artıracaktır.

7.5. Bölgesel Entegrasyon ve Eğitim

Siverek, yüksek domates üretim potansiyeline sahip olmasına karşın sanayi altyapısının yetersizliği nedeniyle katma değer kaybı yaşamaktadır. Ürünün büyük ölçüde ham madde olarak bölge dışına çıkması ekonomik kazancı sınırlandırmaktadır. Bu nedenle Siverek OSB'de domates işleme tesislerinin kurulmasına yönelik teşviklerin artırılması önerilmektedir. Bu yatırımlar lojistik maliyetlerini azaltacak, ürün kayıplarını düşürecek ve bölgesel kalkınmayı hızlandıracaktır. Ayrıca üreticilerin bilgi ve donanımını güçlendirmeye yönelik Çiftçi İşletme Okulları gibi eğitim programlarının hayata geçirilmesi, teknik üretim becerilerinin yanı sıra sözleşme hukuku, maliyet muhasebesi ve risk yönetimi konularında da önemli katkılar sağlayacaktır.

7.6. Araştırmanın Kısıtlılıkları ve Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu araştırmanın bulguları, Siverek'teki domates üreticilerinin sözleşmeli tarıma bakış açılarını nicel verilerle ortaya koyması açısından değerli olmakla birlikte, bazı kısıtlılıkları da bulunmaktadır. İlk olarak, araştırma 59 üretici ile sınırlı bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Örneklem büyüklüğü istatistiksel analizler için yeterli olsa da, sonuçların genellenebilirliği konusunda temkinli olunmalıdır.

İkinci olarak, "Kolayda Örneklem" yönteminin kullanılması, örneklemin ana kütleyi tam olarak temsil etme olasılığını düşürebilir. Üçüncü olarak, araştırma nicel bir desene sahip olduğu için, üreticilerin tutumlarının arkasındaki "nedenleri" ve "niçinleri" derinlemesine anlama konusunda sınırlı kalmıştır. Örneğin, fiyatlandırma mekanizmasından duyulan memnuniyetsizliğin veya gençlerin örgütlenmeye daha yatkın olmasının altındaki sosyo-kültürel ve psikolojik dinamikler bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Bu kısıtlılıklar, gelecek çalışmalar için önemli yollar açmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, daha büyük ve tesadüfi örneklem yöntemleriyle bu çalışmanın bulgularını test edebilir. Daha da önemlisi, nitel veya karma yöntemli araştırmalarla, üreticilerle derinlemesine mülakatlar ve odak grup görüşmeleri yaparak, sözleşme süreçlerindeki pazarlık dinamikleri, güven ilişkileri ve güç dengesizlikleri daha detaylı bir şekilde incelenebilir. Özellikle, alıcı firma yetkililerinin de dahil edildiği karşılaştırmalı bir analiz, madalyonun iki yüzünü de görmeyi sağlayarak daha bütüncül bir resim sunacaktır. Ayrıca, bu çalışmanın ortaya koyduğu genç ve eğitimli kitlenin örgütlenme potansiyelinin nasıl harekete geçirilebileceğine yönelik eylem araştırmaları, hem akademik literatüre hem de pratiğe doğrudan katkı sağlayacaktır. Son olarak, farklı ürünlerde (örneğin pamuk, biber) ve farklı bölgelerde yapılacak benzer çalışmalar, sözleşmeli tarımın Türkiye'deki genel dinamiklerini anlamak için karşılaştırmalı bir perspektif sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Adalı, Z. (2022). *Sözleşmeli Tarımsal Üretim: Yenişehir İlçesi'nde Bir Araştırma* [Yüksek Lisans]. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Aydın, B. (2007). Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(65). <https://doi.org/10.5455/ey.10645>
- Bai, Y., ve Lindhout, P. (2007). Domestication and Breeding of Tomatoes: What have We Gained and What Can We Gain in the Future? *Annals of Botany*, 100(5), 1085-1094. <https://doi.org/10.1093/aob/mcm150>
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/article/399955>
- Bellemare, M. F., ve Novak, L. (2017). Contract Farming and Food Security. *American Journal of Agricultural Economics*, 99(2), 357-378. <https://doi.org/10.1093/ajae/aaw053>
- Bijman, J. (2008). *Contract Farming in Developing Countries: An Overview*. <https://edepot.wur.nl/1763>
- Bornstein, M. H., Jager, J., ve Putnick, D. L. (2013). Sampling in Developmental Science: Situations, Shortcomings, Solutions, and standards. *Developmental Review*, 33(4), 357-370. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2013.08.003>
- Collins, E. J., Bowyer, C., Tsouza, A., ve Chopra, M. (2022). Tomatoes: An Extensive Review of the Associated Health Impacts of Tomatoes and Factors That Can Affect Their Cultivation. *Biology*, 11(2), 239. <https://doi.org/10.3390/biology11020239>
- Çatal, M. (2023). *Doğru Bilinen Yanlışlar* (1. bs). Sınırsız.
- Durmuş, M., Yetgin, Ö., Abed, M. M., Haji, E. K., ve Akçay, K. (2018). Domates Bitkisi, Besin İçeriği ve Sağlık Açısından Değerlendirmesi. *International Journal of Life Sciences and Biotechnology*, 1(2), 59-74. <https://doi.org/10.38001/ijlsb.482443>
- Duru, S., Hayran, S., ve Gül, A. (2023). Sözleşmeli Tarım Modelinin Gıda İmalat Sanayinde İhracat Açısından Değerlendirilmesi. *Manas Journal of Agriculture Veterinary and Life Sciences*, 13(1), 91-98. <https://doi.org/10.53518/mjavl.1095037>
- FAO. (2024). *Crops and Livestock Products*. <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>
- Foolad, M. R. (2007). Genome Mapping and Molecular Breeding of Tomato. *International Journal of Plant Genomics*, 2007, 64358. <https://doi.org/10.1155/2007/64358>
- Gül, E. N., Özgöz, E., ve Altuntaş, E. (2020). Domates Meyvelerinin Fiziksel, Mekanik ve Kimyasal Özelliklerine Olgunluk Dönemi ve Muhafaza

- Sürelerinin Etkileri. *Turkish Journal of Agricultural Engineering Research*, 1(1), 12-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/turkager/article/680815>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis* (7. bs). Pearson.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T., ve Aydın, O. (2015). Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 1, 19-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pibyd/article/394010>
- Hoang, V., ve Nguyen, V. (2023). Determinants of Small Farmers' Participation in Contract Farming in Developing Countries: A Study in Vietnam. *Agribusiness*, 39(3), 836-853. <https://doi.org/10.1002/agr.21795>
- Kal, Ü., Türkmen, Ö., ve Hakkı, E. E. (2018). Bazı Nitelikli Sanayi Tipi Domates Genotiplerinin Morfolojik Özellikleri. *Manas Journal of Agriculture Veterinary and Life Sciences*, 8(2), 10-16. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjavl/article/521031>
- Karaköy, T. (2023). Domates ((*Solanum lycopersicum* L.) Yetiştiriciliği. İçinde G. Baktemur (Ed.), *Sebze Yetiştiriciliği* (1. bs, ss. 3-28). İKSAD Publishing House.
- Kaya, Y., Al-remi, F., Arvas, Y. E., ve Durmuş, M. (2018). Domates Bitkisi ve in Vitro Mikro Çoğaltımı (Tomato Plant and Its In Vitro Micropropagation). *Journal of Engineering Technology and Applied Sciences*, 3(1), 57-73. <https://doi.org/10.30931/jetas.418758>
- Khalili, F., Choobchian, S., ve Abbasi, E. (2024). Investigating The Factors Affecting Farmers' Intention to Adopt Contract Farming. *Scientific Reports*, 14(1), 9670. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-60317-x>
- Kılıç, İ., ve Bor, Ö. (2009). Sözleşmeli Tarım, Devlet ve Hukuk. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 86.
- Kozlova, I., Dubina, E., ve Garkusha, S. (2022). Analysis of Tomato Lines Combining Ability by Productivity Traits for Selecting Acceptable Parents When Developing Tomato Hybrids. *BIO Web of Conferences*, 43, 02002. <https://doi.org/10.1051/bioconf/20224302002>
- Lorcu, F. (2020). *Örneklerle Veri Analizi SPSS Uygulamalı* (2. bs). Detay Yayıncılık.
- Mert, M. (2016). *Yatay Kesit Veri Analizi Bilgisayar Uygulamaları* (1. bs). Detay Yayıncılık.
- Minoia, S., Petrozza, A., D'Onofrio, O., Piron, F., Mosca, G., Sozio, G., Cellini, F., Bendahmane, A., ve Carriero, F. (2010). A New Mutant Genetic Resource for Tomato Crop Improvement by TILLING Technology. *BMC Research Notes*, 3(1), 69. <https://doi.org/10.1186/1756-0500-3-69>
- Otsuka, K., Nakano, Y., ve Takahashi. (2016). *Contract Farming in Developed and Developing Countries | Annual Reviews*. 8, 353-376. 10.1146/annurev-

- Pakdemirli, B. (2020). Sözleşmeli Tarımsal Üretim: DİTAP Modeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(1), 81-88. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.749096>
- Patanè, C., ve Cosentino, S. L. (2010). Effects of Soil Water Deficit on Yield and Quality of Processing Tomato under a Mediterranean Climate. *Agricultural Water Management*, 97(1), 131-138. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2009.08.021>
- Petro-Turza, M. (1986). Flavor of Tomato and Tomato Products. *Food Reviews International*, 2(3), 309-351. <https://doi.org/10.1080/87559128609540802>
- Prowse, M. P. (2012). *Contract Farming in Developing Countries: A Review*. Agence Française de Développement A Savoir. <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/5824557/5218915.pdf>
- Rehber, E. (1998). Sözleşmeli Tarım Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 3, 23-37.
- Ruml, A., Ragasa, C., ve Qaim, M. (2022). Contract Farming, Contract Design and Smallholder Livelihoods. *Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 66(1), 24-43. <https://doi.org/10.1111/1467-8489.12462>
- Suzan, U., Ul, M. A., Gürgülü, H., ve Duman, İ. (2021). Sanayi Tipi Domates Bitkisinde Su-Verim İlişkileri Üzerine Bir Araştırma. *ADÜ Ziraat Derg.*, 18 (1), 59-64. <https://doi.org/10.25308/aduziraat.807070>
- Tarı, ve Sapmaz, M. (2017). Farklı Sulama Düzeylerinin Serada Yetiştirilen Domatesin Verim ve Kalitesine Etkisi. *Toprak Su Dergisi*, 6(2), 11-17. <https://doi.org/10.21657/topraksu.339821>
- Taşdoğan, B. (2019). Uluslararası Çerçeve de Gıda Rejimleri, Çok Uluslu Tarım Gıda Şirketleri ve Sözleşmeli Üreticilik. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 369-383. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider/article/560659>
- Tuyen, M. C., Sirisupluxana, P., Bunyasiri, I., ve Hung, P. X. (2022). Perceptions, Problems and Prospects of Contract Farming: Insights from Rice Production in Vietnam. *Sustainability*, 14(19), 12472. <https://doi.org/10.3390/su141912472>
- TÜİK. (2024). *Bitkisel Üretim İstatistikleri (sebzeler)*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr>
- Ulukan, U. (2009). *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği* [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Van Andel, T., Vos, R. A., Michels, E., ve Stefanaki, A. (2022). Sixteenth-century Tomatoes in Europe: Who Saw Them, What They Looked Like, and Where They Came From. *PeerJ*, 10, e12790. <https://doi.org/10.7717/peerj.12790>
- Vicol, M., Fold, N., Hambloch, C., Narayanan, S., ve Pérez Niño, H. (2022). Twenty-Five Years of Living Under Contract: Contract Farming and Agrarian Change

in The Developing World. *Journal of Agrarian Change*, 22(1), 3-18.
<https://doi.org/10.1111/joac.12471>

Yamane, T. (2010). *Temel Örnekleme Yöntemleri* (A. Esin, C. Aydın, M. A. Nakır, & E. Gürbüzsel, Çev.; 3. bs). Literatür-Ders Kışapları.

Zhang, W., Gao, L., Zolghadr, M., Jian, D., ve ElHafsi, M. (2023). Dynamic Incentives for Sustainable Contract Farming. *Production and Operations Management*, 32(7), 2049-2067. <https://doi.org/10.1111/poms.13956>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soyisim : ŞİRİN DİLAN GÜLEL
Doğum Tarihi : 0000-00-00
Doğum Yeri : LAUF A.D.PEGNİTZALMANYA
Telefon : 0500 000 00 00
E-Posta : sdgulel@hotmail.com